MAGYARORSZÁG ÁLLAMÉLETÉBŐL

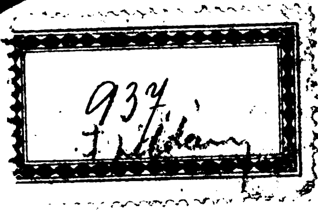
1541—1564.

IRTA:

RÁCZ GÉZA.

BUDAPEST.
BARTALITS IMRE KÖNYVNYOMDÁJA.
1883.

937

MAGYARORSZÁG ÁLLAMÉLETÉBŐL

1541—1564.

IRTA:

RÁCZ, GÉZA.

BUDAPEST.
BARTALITS IMRE KÖNYVNYOMDÁJA.
1883.

Forty
R

Bevezetés.

Általános jellemzés.

Majdnem általános az a meggyőződés, hogy Mátyással végződik a dicső kora Magyarországnak, mert azután elvesztette függetlenségét. Különösen pedig, hogy a mohácsi vészt követő kor nem válnék a magyar dicsőségére. Pedig a magyar nemzetnek épen az vált dicsőségére, hogy megállotta azt a próbát, melyhez hasonlóan egy nemzet se ment keresztül.[1])

Jelen értekezésben az országnak a mohácsi vészt követő kor egyik részében fennálló szervezetét akarom vázolni, 1541-től 1564-ig, tehát a török betelepedésétől I. Ferdinand haláláig. Természetes azonban, hogy a történelemben egyik korszakot a másiktól szigoruan elkülönözni nem lehet. Az okok kutatása sokszor messzire vezet vissza, az uralkodó tényezők átnyulnak az egyik korszakból a másikba s a felvett pontok, melyektől a korszakokat számitjuk, csak képzeletiek; mert folytonos a fejlődés s nincs szünet sehol.

A történelemben általában a szervezet, a viszonyok ismerete fontos, mivel minden dolog, még a leglényegesebb is, nem a kormányzó emberek jó akaratából, hanem a viszonyokból természetesen fejlődik ki.[2]) „Nem az, aki parancsolni akar a viszonyokon, szembeszáll azokkal s ezért elbukik, hanem a ki alkalmazkodik a viszonyokhoz, az vitte sikerre politikáját, az a nagy genie.“ Az ujabb irók mind nagyobb sulyt helyeznek a belviszonyokra, mert fő dolog az organisatiót tekinteni. Hisz az emberi társadalom organisatiójából meg lehet mondani annak sorsát, mert valamint a zoolog egy állat rajzából megmondja, hogy mily ösztönnel és életmóddal bir, ugy ha vázolva van egy állam organisatiója, igen sok részét tudjuk sorsának.

---

[1]) E fejezetre bőven Guizot: „Az európai polgárosodás története.“ II. k. 57—142 l. és Salamon Ferencz: „Egyetemi előadásai“ kőnyomatban; „Európa politikai és művelődés története a XVI. században.“ Budapest, 1879. „A XVII. század története.“ 1880.

[2]) Salamon Ferencz: „A magyar alkotmány és közélet története a XVIII. században“ 20 és 33. l.

Mint minden kornak, ugy ennek is vannak uralkodó eszméi, melyeket az egykoru irók ugyan nem fejtegetnek, hanem csak indirecte irnak le, de melyeket számba kell vennünk, mint a kornak tükrét. Mert általában az ember korának izlése és gondolkozása alatt fogja fel az eseményeket. Számba kell venni azon kivételes állapotot is, melyet e kor teremtett s minőre az egész világtörténelemben nincsen példa. Mert csak igy itélhetni meg helyesen a viszonyokat. E században végződik a középkor, keletkeznek uj institutiók s nyernek alkalmazást az előbbi korszakok találmányai, mint a lőpor, az állandó hadsereg felállitása, gyalogság tartása, uj fegyverek, fegyvernemek, bonyolultabb lesz a taktika és vezénylet, valamint a nyomda is ekkor kezdi az őt meg illető helyet elfoglalni, mert ezelőtt gyakorlatilag valamint nálunk, ugy Európában is kevés hasznát vették, mit bizonyit az, hogy a müveket egész ekkorig leginkább kéziratilag másolták. Ekkor nyilvánulnak a classicismus hatásai, ugy az izlésre, mint a hadi s politikai eszmékre s ad lökést a szabad vizsgálódásnak és gondolkozásnak. Amerika felfedezésének hatásai is ekkor kezdtek mutatkozni. E korszakban keletkezett a reformatió, mely a nyomdát nagyobb mértékben kezdi felhasználni s vele a vallás terén is a szabad vizsgálat, a gondolat felszabaditása, bár a szellem felszabaditásának eredménye nem mutatkozhatott mindjárt, mert maguk a reformatió emberei teljességgel nem voltak a gondolat szabadságának hivei, sőt Luther és Kálvin mindent elkövettek az eltérő nézetek elfojtására; ők magok sem voltak annak tudatában, mit csinálnak; a szabad vizsgálódást csak a magok számára engedték meg s mégis az lett az eredmény, a mit ők nem óhajtottak. Igy van ez legtöbbször. A gondviselés, melynek intéző keze működik itt is, bölcsebb, mint a legnagyobb genie. A kor maga különben a bomlás kora volt. A katholicismus megingott a nélkül, hogy a reform határozott alakot öltött volna még. De nemcsak a lelkiismeretben, hanem a politikaterén is nevezetes átalakulás volt. Mig a korlátlan hatalom a szellemi téren vereséget szenved, addig a világi téren győzelmet arat. Egész nyugat Európában elnyomatik a szabadság, czélját éri a királyi hatalom, sikerülvén a központositás. Másodrendüvé sülyed az addig vezérszerepet vitt pápa, kit pedig e korszakig egész Európa a török elleni harczokban központnak tekintett. V. Károly német császár tulhatalmassá lévén, a franczia király szükségesnek látta egész erővel fellépni ezen fenyegető hatalom ellen, s e versengés lett főtárgy az európai politikában. Egész Európa két részre szakadt, franczia pártra s a német császár pártjára. S a török

a helyett, hogy közellenségnek tekintetnék, e szövetségbe bevonatott. Magyarország szintén állást foglalt s a Ferdinand ellenes pártot teljes joggal tekinthetjük franczia pártnak. S e kor nem a törvényhozás vagy hadi szervezés korszaka, hanem mint egész Európában, a diplomátiáé; a szereplők jellemüknél fogva mind diplomaták, egy sincs, ki hadi ember volna. Kikerülik a lényeges kérdést; a politikában sem mernek határozott lépést tenni s az egész koron ingadozás van. De az általános európai politikában sem volt valami lélekemelő tanulság, mivel igen immoralis szinben tűnt fel, nem válogat eszközeiben s megengedhetőnek tartja nemcsak az ellenség, hanem bármely állam rászedését, szóval Machiavelli kora volt.[1]) Nálunk is minden csak az opportunitás kérdésévé lett, csak bevégzett tényeket ismertek. De e pártoskodásokban is nem az egyéni, hanem az országos önzés volt döntő; hiszen tömeges átpártolások történtek egyik részről a másikra, pedig az egyéni érdekek összege országos érdek. Ama helyzetnél, melyet e két párt idézett elő, soha a történelemben csodálatosabb nem találkozott; de a következmények azt mutatják, hogy leghelyesebb volt az országnak megoszolnia, ingadozó, egyensulyozó politikát követnie; mert ha egészen török protectoratus alá adja magát, helyesebben mondva ha franczia politikát követ, most ott állanánk, hol Szerbia; ha pedig kizárólag a németre támaszkodik, hasonló sorsunk volna Csehországéval. Általában korbeli politikusaink nagy részét nem gáncs, hanem dicséret illeti, s nem pártoskodásuk okozta a veszélyt, hanem a veszély a pártoskodást.

Ez időben kezd a nemzeti cultura nagyobb fejlődésnek indulni, fejlődni a nemzeti irodalom, különösen pedig a történeti, mely oly bő, hogy innen kezdve ugyszólván majd mindennap történetét meg lehetne irni, bár nagy rész latinul van irva, de nekünk latin nemzeti irodalmunk is van. A szoros értelemben vett nemzeti, tehát a magyar irodalom, mivel csak most kezdett fejlődni, esetlen volt, s oly kiváló embereknek kik ismerték a klassikusokat s deákul rendkivül elegantiával irtak, magyar styljuk együgyü, mintha semmi sem ragadt volna reájuk. Ez azonban megfejthető, mert az irás oly mesterség, melyet külön kell tanulni, mely hosszas gyakorlatot kiván.

[1]) E korról Macaulay: „Machiavelli.“ Budapest, 1879. az „Olcsókönyvtár“-ban 4. sz.

Főbb kútfők.

Legfőbb históriai kutfőül és documentumul tekinthetjük e korszakra az „Országgyülési emlékek“-et, melyekből kiolvashatjuk nemcsak jogi állapotát s jogi viszonyait az országnak, de azt is, hogy mily szokások voltak, mily gondolkozásmód volt, milyen volt a szervezet, szóval mindenféle viszonyait az országnak, annyival is inkább, mivel az ország történetében e korban is jelentős tért foglalnak a törvényhozási tények. Különben is az országgyülések nemzetünk közéletének majd mindenkor legfontosabb nyilatkozatait képezék; tanácskozásaik, végzéseik lényeges befolyást gyakoroltak a politikai-, jogi-, társadalmi- és müveltségi viszonyok alakulására.[1])

Felhasználhatók e korszakhoz Oláh Miklós (1493—1568) müvei, igy az 1553—1559 évekre vonatkozó napló jegyzetei, krónikája, melyek azonban nagyon csekély felvilágositást nyujtanak az ország akkori állapotáról, noha ő, mint korának egyik legtudósabb férfia, már állásánál fogva is (primás s királyi helytartó) képes lett volna erre.

Nevezetes forrást képeznek Verancsics Antal munkái[2]). Dalmát születésü ember volt olasz müveltséggel. E korban a dalmaták, az olaszokhoz hasonlóan különös politikai és diplomatiai éles látással birtak s ezért használták is őket az udvarok; igy Verancsicsot is, ki midőn diplomatiai küldetésben járt Magyarországon, nemcsak megtanult magyarul, de el is magyarosodott s itt a legnagyobb főpapi és világi méltóságokra (esztergomi érsek, magyar királyi helytartó) emelkedett. Épen állásánál fogva, részletesen ismervén az ország bel- és kül állapotait, történetét is meg akará irni, de halála meggátlá e tervének végrehajtásában. De müveihez szorgalmasan gyüjtötte az adatokat s ezek által ő mégis nevezetes maradt, mert az adatok, melyeket egész életén át gyüjtött, bár kétszáz évig eltünteknek tartattak, fennmaradtak, valamint diplomatiai levelezései is, melyek ügyességéről s helyes politikai felfogásáról tesznek tanuságot, s különösen maradandó becsüek azért, mert élénk fényt vetnek az ország akkori belállapotára. — Classicus müveltsége átcsillog iratainak minden során s bár teljesen habsburg párti volt, éles itélete eléggé higgadt.

Nevezetes forrást képez Forgách Ferencz történeti müve:

[1]) „Országgyülési emlékek“ II. III. és IV. kötet Akademia kiadásában 1875—1877 Budapest. Bevezetéssel Fraknói Vilmostól.

[2]) „Monumenta Hungariae historica“ II—X. kötet. Pest, 1857—1860. Közli Szalay László. XIX—XXI. kötet. Közli Wenzel Gusztáv.

„Rerum hungaricarum sui temporis commentarii“.[1]) Nagyvárad püspöke volt; előbb Ferdinánd, majd János Zsigmond párti; egyike e korszak legmüveltebb és legnagyobb ékes szólásu embereinek; ő is, mint szereplő forgott a legnevezetesebb politikai és diplomatiai eseményekben; állásánál fogva sok oly dolgot látott, mely a sokaság előtt rendesen rejtve marad; munkájában oly lapok is találtatnak, melyek beillenének Tacitusba is, ehhez hasonló mély itélet s eszme bőséggel, de árnyoldalaira nézve is hasonlit ahhoz, a mennyiben ő is feltárja a szereplő embereknek minden bünét s azokat oly kegyetlenül ostorozza, akár Dante; egyoldaluságában is hasonlit Tacitushoz, mert nem azt nézi, hogy mily állapotban van az ország, hanem a szereplő egyénekkel bajlódik, kiket — különösen rosz oldalokról — mesterileg jellemez; a mult s az ősi dicsőség tölti el egészen, mig korát pessimisticus szinben látja. E hibáit leszámitva, — mert hibái mellett is élvezhető, — munkája igen becses; mindenben van igaza, ha tuloz is s a hiba csak a müvész hibája, ki igen élesen jellemezvén, egyoldaluvá lett. Forgách legjobban jellemzi e kor felfogását, mely hajlandó volt az egyoldaluságra, bár e tekintetben is legkiválóbb volt Forgách, kit szenvedélyessége és talentuma képessé tett müvészi lapok megirására, de ez által meg is ingatja a hitelességében való hitet.

Legtanulságosabb munka azonban Istvánfi Miklósé,[2]) ki egy tekintélyes magyar család sarja volt, melynek birtokai Pécs körül feküdtek, melyek azonban a töröktől elfoglaltatván, birtoktalanná lett. Európai müveltségü ember volt, később nagy méltóságra jutott. A habsburg párthoz tartozott s e pártszemponton nehezen tudott felülemelkedni, bár buzgó katholikus és pártember létére elég türelmes volt. Nagy érdeme, hogy müve az első kapcsolatos s valóságos pragmaticus történelem, világosan s egyszerüen ir bár e mellett melegen.

Sokkal kisebb becsü Zápolya János udvari káplánjának, Szerémi Györgynek „Emlékirata Magyarország romlásáról“.[3]) Szerém vidékének szülötte, buzgó katholikus, igen csekély müveltséggel. Munkája a konyha-latinság legkirivóbb styljában van irva. Tehetsége nagyon korlátolt s igy a közvetlenül látottat sem birta kellően felfogni. Mint munkájából kitünik, Zápolya udvarában több-

---

[1]) „Monumenta Hungariae historica“ XVI. kötet. Pest, 1866. közli Májer Fidel.

[2]) „Historia Regni Hungariae“. 1758. Magyarra forditva kiadta Vidovich György, Debreczen.

[3]) „Monumenta Hungariae historica“ I. kötet. Pest. 1857. Közli Wenzel Gusztáv.

ször gunytárgyául szolgált. Munkája mindennek daczára is, bár kritikával használva, becses forrást képez.

Egyes dolgokra felhasználhatók azon verses krónikák, melyeket Tinódi Sebestyén irt, ki, ugy látszik, költeményeket akart ugyan irni, de a miket irt, nem azok, hanem meglehetős száraz krónikák, mivel azonban egészen hűk s meglehetős objectivek, kutfőül használhatók. Leirja Buda elveszését, Losonczi és Szondi hősi halálát, stb. s oly részletesen ecsetel, hogy e tekintetben vele egy krónika sem versenyezhet.[1])

E korszakról irt a velenczei születésü Brutus Mihály is (1517—1592.) A fentemlitett Forgách Ferencz volt az, ki korának ez ünnepelt humánistáját s kitünő hirnevü történet iróját Erdélybe hivta, honnan Bátori Istvánnal Lengyelországba ment, hol mint királyi történetiró, ennek megbizásával irta művét: „Rerum hungaricarum libri XX.“[2]) Bátori halála után pedig magyar királyi történetiróvá neveztetett s mint ilyent érte el a halál. Lelkiismeretes iró volt müvében számos munkát, levelezést s titkos iratot felhasznált. E mellett mások kritikájának is alávetette készülő müvét. Hibája az, hogy nagyon is terjengő, sok helyt a dolgok elmosódnak a frázisok árjában.

Kiválóan fontosak a Horváth Mihály[3]) Simonyi Ernő[4]) Szilády Áron és Szilágyi Sándor[5]) Károlyi Árpád[6]) stb. által gyüjtött okmányok.

Bár igen kevés foglaltatik az olasz (velenczei és pápai) követek jelentéseiben, azok mégis becses forrást képeznek; ezek is tanusitják, hogy ugy tudtak látni, hogy mindenből az érdekes tünt szemükbe.[7])

Államélet.

A magyar állam földrajzi helyzete.

Ha azt nézzük, hogy azon terület, melyet Magyarországnak nevezünk, geographiai és physicai tekintetben képez-e oly egységet, melyen politikai egység alapitható; ugy nem tisztán geographiai kérdéssel állunk szemben, hanem kiválóan politikai,

[1]) Toldy F.: „Magyar költők élete“ 1870. bőven szól róla.
[2]) „Monumenta Hungariae historica.“ XII—XIII. kötet. Pest, 1863. Közli Toldy F.
[3]) Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból stb. Összeszedte Hatvani Mihály. II. kötet. Pest, 1858.
[4]) „Török-magyar-kori történelmi emlékek.“ I—II. kötet. Pest, 1863.
[5]) „Monumenta Hungariae historica.“ V. kötet. Pest, 1859.
[6]) „Fontes rerum Austriacarum.“ XXX. kötet, 133 lap és 181—237 lapokon előforduló tudósitások. Kiadta Fiedler. Salamon kisebb dolgozataiban 337—347 l.
[7]) Matiruzzi levelezése 1535—1551. „Történelmi tár“-ban majd külön nyomatban.

közjogi s történelmi kérdéssel s valóban a vak véletlen játékát látnók e korszakban is történelmünkben, ha hazánk fekvését nem vennénk tekintetbe.

Magyarországot, széles értelemben véve e szót, azon földrész alkotja, mely a Lajta vizétől az oláh havasokig s a Kárpátoktól az Adriáig terül el. E területet vizsgálva, meggyőződünk, hogy az egységnek ama nagy foka, melyet Magyarország mindig tanusitott, nem véletlen, nem esetleges; hanem természet által praedestinált és a területi egység eredménye. A természeti egység, melyet a föld alkata szab meg, önkénytelen is maga után vonja a nemzetgazdasági és politikai érdekek egységét. A Kárpát hatalmas hegylánczának két harmadrész körét, mely Pozsonytól Brassóig terjed, Pozsonytól az Adriáig az Alpok egészitik ki félkörré, délen egy átmérő zárja, melyet a Kulpa, Száva, Duna képez a Vaskapuig, onnan pedig Brassóig a déli Kárpátok nagy hegylánczolata. Az ezen vonalokon belől eső terület minden része egymással szoros összefüggésben van, egy szerves egész arra rendelve, hogy külön ország legyen, meghatározott központtal. Központi kapocs a Dunának váczi könyöke alatt elterülő vidék, hol a szélrózsa minden irányából érkező utak összetalálkoznak, mely terület összeköti egyuttal a hegyes, hullámos és róna vidékeket egymással. Csehországot kivéve nincsen Európában ország, mely szabatosabban ki volna kerekitve hegyek és folyók által, s mely belülről hegységek és rónaságok által területileg kevésbé volna eldarabolva. [1]) Emlitettem az utaknak egybefutását s hogy valamennyi hajózható folyója, mint közlekedési ut egy fő arteriába szakad s nevezetesen Titelnél nincs a nagyobb mellékfolyók között egy is, mely egyesülve ne volna a Dunával.

Felső Magyarország s az alföld terület, clima, foglalkozás által ugy összefügg, hogy egymást kiegészitik; mi itt bő, amott szük, forgalom, érintkezés, egymásra utaltság minden feltételei meg vannak és pedig annyira, hogy külön nem is választhatók. Épen ily elválaszthatlan egységet képez vele Erdély, melynek egész hegy- és vizrendszere ugy van alkotva, hogy Magyarországgal összetartozik. A nép vérmérséklete, jellemvonásai, nyiltsága, szabadság szeretete, lovagias fellépte szintugy függ a talajtól, mint a rajta található sok tarkaság földjének éghajlatától; szeszélyes mind a kettő, majd olaszországi forróság, majd oroszországi hideg, szaharai szárazság, majd meg indiai eső váltja

[1]) „Magyarország 1849-ben és 1866. után.“ Pest, 1869. Névtelenül jelent meg Salamon Ferencztől. Az egész munka részletesen adja az ország geographiai viszonyait.

fel egymást; de igy a nép is a kedély állapot léhaságából a legnagyobb tüzbe megy át, sehol sem dolgozik annyit a nép, mint nálunk nyáron, de sehol lustább, mint népünk télen; ez ellentétet kifejezi nemzeti tánczában is. Sik földje nem termékenyitője a képzelemnek, mivel itt a természeti tünemények nem birnak oly megkapó, elragadó változatokkal, mint a hegyekben, viszont kedvez az érzelemnek, a melynek nincs határa. — Az országnak eme minden kétségen kivüli változatlan minősége nemcsak a nép jellemére birt és bir befolyással, de mindig dominált történelme és sorsa felett. A történelmi állandó tünemények nagyobb része magából a geographiai helyzetből, az ország határai minőségéből, hegyeinek, rónáinak, folyóinak eloszlási módjából magyarázható ki.

A fönt emlitett tényezőkből folyó területi egység, mely bármely földképen világosan feltünik, számos históriai és politikai tüneményt magyaráz meg. Ezért mutat a magyar királyság nagyobb egységet, mint Europa bármely állama: Erdély, sőt Horvátország sem volt a magyarok letelepedése és hóditása után soha oly különállásban a magyar koronától, mint Skóczia, Arragonia vagy Burgundia, melyekkel csak Galiczia, Szerb- és Oláhország hasonlithatók, mivel Dalmatia és Bosznia is szorosabban voltak a magyar államhoz csatolva. Horvátországban a magyar király által kinevezett bánok és királyi herczegek kormányoztak s nincs rá példa, hogy el akart volna szakadni Magyarországtól. Dalmáczia városai, midőn Velenczének hódoltak is, folyvást elismerték a magyar koronához való tartozásukat. Erdély vajdái pedig még nagyobb függésben állottak a központí kormánytól, csak a török foglalás választá el, mert tévedés azt hinni, mintha még 1526 után, míg Zápolya élt, már végrehajtott tény lett volna Erdély különválása. Mert a mohácsi vész után történt ugyan egy területbeli szakadás, az, hogy az országnak két királya levén, egyik egyik részét, másik más részét foglalta el az országnak; de ez csak foglalás volt, elvben az ország integritása fennállott, mindkét fél igényt tartván az egészre. A török megszállás lett az osztoztató; elfoglalta Budát 1541-ben; 1542-ben pedig Valpót, Pécset, Siklóst, Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Dombót, Simontornyát, Palotát, Esztergomot, Tatát, Székesfehérvárt, Szegedet stb. 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan- s más kisebb várakat. 1541-től lehet számitani, hogy a Szultán megtelepedik Magyarországon s ez időtől uj kor áll be, melyen tul a török állandó lakója volt Magyarországnak; ekkor kezdte el magát szervezni, összeirni a falvakat, hogy melyik mely várhoz tartozik s felosztani az országot szandzsákságokra. Birtoka eleinte

az országnak ugyan keskeny, de legbecsesebb része volt már csak azért is, mert a legnevezetesebb városok és erődök itt voltak. Nagyjában a Drávától s Eszéktől Budáig terjedt, határa levén nagyjából egyfelől a Duna, azután a Balaton. Első megtelepedése Baranya-, Tolna-, Somogy-, Zala-, Fehér- s Pestmegyékben történt. Veszprém, Győr, Komárom ugyan egyelőre szabad maradt, de Esztergom nagy része is az övé volt. — A török hóditás az ország derekát foglalván el, távol eső végtagjai szükségkép s mechanikailag szétestek egymástól s bármely térképet vegyünk is kezünkbe, feltünik, hogy az országnak nem két, hanem három fele kellett válnia, mert Budapestnek, az ország politikai- és hadi kulcsának birása már magában is hátrányos volt az Erdélylyel való közlekedési viszonyokra s a török alapgondolata is az volt, hogy Bécset elvágja Erdélytől. El is vágta rendes közlekedési utait, ugy, hogy csak a bánya városokon keresztül lehetett Erdélybe menni. Ez fejti meg, hogy Erdélynek miért nem volt közlekedése és kereskedése Bécscsel, csak Galiczián keresztül s mindaddig, mig a törökök az ország kulcsát s derekát birták, agyrém volt azt hinni, hogy egygyé lesz az ország, mert a különszakadásnak geographiai oka is van s az egyesülést nemcsak Szoliman akarata nem türte, de a dolgok hatalma sem; ezen törtek meg az ez irányban e korszakban tett kisérletek is. Még nagyobbá lett e gát, midőn a török e kisérleteknek ellenszegülve, elfoglalta a Tisza és Duna közének birtokát is, Lippát, Sólymost, Csanádot, Szolnokot, valamint észak felé Drégelyt, B.-Gyarmatot, Ipolyságot, Hollókőt, Szécsenyt, ugy hogy nagyjából fel lehet venni határul azt a vonalt, mely a Drávától a Balatonig, ennek irányában pedig a közép hegységig, Egerig, innen aztán ismét dél fele a Tisza s Duna közötti részig s később azon tul is vonul; de ha csak a Tisza s Duna között levőt birta volna is, már ezáltal kényszerité Erdélyt mintegy az elszakadásra, elvágván rendes közlekedési utjait nyugati Magyarországgal, el a rendes utakat Szolnok, Szeged, Eger, Tokaj irányában sőt később a sajóvölgyit is.

Ily geographiai viszonyok hadi szempontból is kedvezőtlenek voltak reánk nézve, mivel a török hadseregeit ebben a három szög alaku elfoglalt területben sokkal könnyebben összpontosithatta s központi helyet foglalván el, azon oldalról lephette meg a magyarokat, a hol neki tetszett s még annyiban is előnyben volt, hogy beütvén a magyar részre, kipusztithatta a falvakat s igy zsákmányt s eleséget gyüjthetett, mig a magyar sereg ezt, ha becsapott is a török területre, nem tehette, mivel ott is magyarok laktak. Kedvező lett volna a helyzet a kereszténységre, ha

kellő erővel, támadólag lép fel, mert egy együttes támadás esetén, az ország közepében ék alaku területet elfoglaló ellenséget mindkét oldalról megtámadva, azt könnyen kereszttüzbe foghatja. De erről szó sem volt, a magyar hadi szervezet e korszakban inkább védelemre levén alkotva.

A határ a magyar és törökbirtokok közt folyton ingadozott, annál is inkább, mert a katonai és politikai határ nem esett egybe. A magyar várak képezték azon védelmi vonalat a meddig terjedt a török katona hatalma, melyek háta mögött csak néhány mértföldre terjesztették ki falukon hóditásaikat a törökök, mig a magyar várak egész az alsó Dunáig kiterjeszték hatalmukat a falvak felett, mely váraknak sorozata 1546-tól majd minden országgyülésen előfordul. Ezen kivül támpontot nyujtanak a területi határokra a megyékhez intézett országgyülésre szóló meghivók.

Az ekkori időszakban találjuk azon eszmezavar forrását, mely Horvátország s Szlavoniára nézve támadt, mert a régi, tulajdonképeni Horvátország legnagyobb része török hatalmába kerülvén, lakói közül legtöbben a szomszéd Szlavoniába telepedtek le; ezen horvát lakosokról azután Szlavonia az idegen, ismeretlen katonai parancsnokok által Horvátországnak kezdett neveztetni, mig Szerém, Verőcze, Pozsega és Valkó megyék, mivel Szlavoniára ráragadt a Horvátország elnevezés, arra voltak praedestinálva, hogy Szlavoniának nevezzék el.[1]) Pedig az 1525: 41, 42. t. cz. is bizonysága, hogy e megyék Magyarország vármegyéi közé tartoznak. Ugyanezt bizonyitja a szlavoniai születésü Broderits István, a Zágráb és Varosd megyében is lakott Istvánffy Miklós s az 1550: 11. t. cz. által elrendelt küldöttség munkálata a Quadripartitum, stb. s Faustus Verantius is.

E korszakban van csirája a katonai határőrvidékek keletkezésének is. Már 1522-ben II. Lajos, sógorának Ferdinándnak átengedte a régi Horvátországnak, Steierország és Karinthia mellett fekvő várait, hogy azokat a török ellen az osztrák tartományok érdekében megvédje. A mai Horvátország mindig megtudá magát védeni, mivel Krajna és Stiria mindig tartott ott sereget; e mellett az alsó s felső ausztriai rendek, valamint az itteni főurak, kik a honvédelemnek legbecsesebb részét képezték, szintén mindent elkövettek ennek megtartására s egy Zrinyi vagy Frangepánnak mindig volt vagy 30 vára, s az ország által fizetett banderiuma. A mo-

[1]) Az Árpádok alatti viszonyaira Kerékgyártó: „A miveltség fejlődése Magyarországon.“ Budapest, 1880. I. k. 3. l., 101. s köv. l. E munkában 1301-ig minden adat fel van használva.

hácsi vész után pedig 1537. s a következő években Horvátország legnagyobb része a török hatalmába jutván, Ferdinánd a még megmaradt részeket katonai őrséggel látta el s az itt, mint véghelyeken állomásozó katonai őrség parancsnokai már 1553-ban „Styriae et gentium Caesarearum in confinis Croaticis et Slavonicis capitanacus“ czimet viseltek. Ugyanigy támadt szintén az osztrák tartományok védelme szempontjából az akkori Szlavonia területén, különösen pedig Körös megyében szervezett katonai véghely, melynek székhelye előbb Kaproncza, azután Varasd volt s innen e katonai véghely Varasdi generalatusnak lett elnevezve, e generalatus azután a török berohanásokról félő lakosok által üresen hagyott területre ráczokat, u. n. priduáczokat telepitett. A további részeire térvén a magyar állam testnek, a hűbéres tartományokra, ezek már az időszakban nem voltak a magyar korona fenhatósága alatt, hanem Galicziát és Lodomeriát kivéve a török hatalma alatt állottak, mint Bosznia, Herczegovina, Szerbia, Bulgaria, s külön vajdával Rumánia. S ez érthető is, mivel a törökhöz közelebb voltak s inkább estek hóditó utjába.

A területi kérdés az országgyüléseken is több izben előfordult. Igy az elzálogositott 16 szepesi város ügyében voltak felszólalások s határozatok, kivánván a rendek, hogy ezek kiváltassanak s különösen pedig a szabályozatlan nyugati határok ügye keseritette el őket. Magyarország nyugat fele van legkevésbé ellátva természetes határokkal; ezért ingadozott itt annyiszor a határ s a határügy legközelebb már Ulászló és II. Lajos alatt is számos felszólalásokra adott okot, annál is inkább, mivel Ausztria, Stiria és Morva felé több hely el volt zálogositva. Igy az 1546-iki pozsonyi országgyülésen kérik a rendek ő felségét, miszerint a magyar korona területéhez tartozó várak, melyek régibb időben az ausztriai főherczegséghez zálog czimen kapcsoltattak, valamint a bors-monostori apátság birtokai s a stiriaiak által bitorolt terület visszabocsátását rendelje el.[1]) Már a következő gyülésen ismét megujul e kérelem.[2]) Meg 1553-ban és 54-ben is, midőn azonfelül a köszegi vár és lanzséri urodalom kiváltását is kérik.[3]) Ezalatt Fürsth Konrád Szarvkő várának területén a györi püspökségtől foglalván, a határkiigazitási ügy mellett 1555-ben ennek rendezését is kérik.[4]) De a határozat ekkor sem ment teljesedésbe, valamint nem az 1556-iki határozat sem[5]) pedig ez alkalommal, is erélyesen követelték a hatá-

[1]) 1546: 57, 58. [2]) 1547: 37, 38. [3]) 1553: 33, 34.; 1554: 13. [4]) 1555: 12, 13. [5]) 1556: 41, 42, 44, 45.

rok kiigazitását s ez alkalommal fel is sorolják az elzálogositott helyeket: Kőszeg, Borostyán, Fraknó, Kabold, Kis-Marton, Szarvkő stb. 1559-ben és 1563-ban[1]) pedig biztosok kiküldését határozzák el a határok kiigazitása tárgyában.

E számos határozatok csak óhajok maradtak, mert Ferdinánd uralkodása végén is kiigazitatlan volt a határ, ugy Lengyel és Morvaország, valamint Ausztria, Stiria, Krajna és Karinthia felé.

A királyi szék betöltése.

a.) A választás.

A királyi szék betöltésénél ez időben is azon régi s állandó elv jutott érvényre, mely szerint a király-választás, a bizonyos dynastiákhoz való ragaszkodás által mérsékeltetett.[2]) Ezen elvet már a honalapitó ősök is kimondták az etelközi vérszerződésben; ez érvényesült az Árpád-házi fejedelmek alatt is, habár ezekre nézve a gyakorlatban az elsőszülöttség volt határozó.[3]) Az Árpád-ház kihaltával pedig mindig oly királyt választottak, kivel a nemzet hatalma gyarapodni látszott, s ez volt az oka, hogy miért esett a választás mindig külföldiekre. Ugyane szempont uralkodott a mohácsi vész után is, a midőn I. Ferdinándot királynak választották.

Ferdinánd Magyarország királyává levén, ha a törvény nem mondta volna is ki, már az ősi magyar jogi fogalmak szerint is magától értődött volna, hogy halála után az ő fiörökösei és maradékai közül választja a nemzet a maga uralkodóit.[4])

De a rendek egy szerencsétlen pillanatban valótlanságot találtak kimondani egy nagyon is hiressé vált törvényczikkben,[5]) melyre aztán később nagyon sokszor hivatkoztak; ebben ugyanis, midőn a királyt arra kérnék, hogy állandóan az országban lakjék vagy legalább a fia lakjék ott állandóan, hozzá teszik: „Nam cum sese Ordines et Status Regni, mon solum Majestati sua, sed etiam suorum heredum imperio et potestati, in omne tempus subdiderint.“ Ebben a rendek mintegy elismerik, hogy Ferdinándot örökös királylyá választották, holott választásánál erről szó

---

[1]) 1559: 47, 48.; 1563: 60, 61.
[2]) Salamon Ferencz: „A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio.“ Pest, 1866. Előszó VII. l.
[3]) U. a. 1. l.
[4]) U. a. 48. l.
[5]) 1547: 5.

sem volt. S ez fogalomzavarra adott okot, mert Bécsben állandóan hivatkoztak e czikkre. De elfogadva, hogy e törvénynek bár nem egészen direkt szavai szerint is átadta Magyarország az örökösödést a Habsburg-háznak épen ugy, mint egykor az Árpád- és Anjou-háznak, de az örökösödés rendjét, valamint azelőtt, ugy most sem állapitotta meg s nem mondta ki az elsőszülöttségi sort.

A Ferdinándtól leszármazó család körén belől tehát szabadon választhatott a nemzet,[1]) hogy e szabadválasztásnál, melyek voltak az iránytadó tekintetek, az kitünt, I. Ferdinándnak uralkodása végén. Ferdinánd, hogy elsőszülött fiának a trónt biztosithassa, megakarta őt koronáztatni, azonban minden választás mellőztével; mert a német tanácsosok azon nézetet kivánták érvényre juttatni, hogy szabad választásnak helye nincsen, s a rendek csakis azon joggal birnak, miszerint az elsőszülött koronázási ünnepe fényét jelenlétükkel emelhetik. E nézetnek a magyar tanácsosokat is meg akarván nyerni, 1561-ben Bécsbe hivta őket, „mert habár jól tudja, hogy ama kedves fia (Miksa) mint elsőszülött Isten jóvoltából Magyarországon biztosan és kétségtelenül örököse leend,“ de mivel ereje lankad, szeretné őt Magyarország koronájával ékitve látni.[2]) A magyar tanácsosok erre oly értelmü választ küldtek, melyben nem szóltak ugyan a király téves felfogása ellen, hanem emlegették azt, hogy ők már régen javasolják Miksának királylyá választását és megkoronázását, s hogy ettől most sem térnek el.[3]) A rendek meghivását illetőleg pedig azt javasolták, hogy a nemesség fejenként való megjelenésre szólitassék föl.

Ferdinánd erre igen nagy megütközést mutatólag felelt, kérdve, hogy miféle választásról beszélnek, holott ilyenről Csehországban sem volt szó, és a többi európai országokban is az elsőszülöttnek örökösödési joga mindenütt el van ismerve.[4]) A magyar tanácsosok ezután őseik példájára hivatkoztak.[5]) Velük szemben aztán Ferdinánd azt vitatta, hogy ő, ki alaposan tanulmányozta a magyar királyok koronáztatása rendjét, Szt.-István óta nem talált arra példát, hogy a király elsőszülött fia választás utján lépett volna a trónra, hanem királynak üdvözölték és nyilatkoztatták.[6])

---

[1]) Deák Ferencz: „Adalék a magyar közjoghoz.“ Pest, 1865. 38—41. l.

[2]) Ferdinánd ezen iratát l. Fraknói Vilmosnál: „Országgyülési emlékek.“ IV. k. 444. l.

[3]) A bécsi titkos levéltárból közli u. a., u. o. 447. l.

[4]) Felelete az előbb id. h. 450. l.

[5]) U. o. 456. l.

[6]) Ferdinánd levele u. o. 460. l.

Azonban a magyar tanácsokkal folytatott mindezen levelezések sem birták Ferdinándot más nézetre, hanem igen Miksának a reformatióhoz hajlása. E miatt a koronázás halasztást szenvedett, s csakis midőn Miksa, ki a koronázás előtt bőjtölni s egy szin alatt áldozni nem akart, egy év eltelte után a kath. egyház intéseinek elfogadására hajlandónak látszott: tüzte ki Ferdinánd a már két izben összehivott és mindannyiszor elhalasztott országgyülést 1563. aug. 20-ra; de a meghivóban,[1]) daczára a tanács azon felterjesztésének, hogy: ne ijedjen meg a választástól, mert az abban áll, hogy a király fiai közül az elsőszülött választatik meg; szó sem volt egyébbről, mint arról, hogy legidősebb fiát királynak ismerjék el a magyarok.

De az országgyülés semmi hajlandóságot sem mutatott az addig követett eljárástól való eltérésre, sőt azt még a külsőségekben is megtartotta; ugyanis az a Rákos mezején tartott országgyűlésekhez hasonlóan, Szt.-István király napjára volt összehiva s emlékeztetett azon ülések némelyikére a tanácskozások viharossága, s a főurak és számos kisérőik fénye s pompája által is; mert az ország akkori csekély területéhez s zilált viszonyaihoz képest igen nagy számmal s igen diszes banderiumok kiséretében jelentek meg a főurak. Ferdinánd szeretett volna ebben csupán diszelgést, üres ünneplést látni; azonban demonstratiót kellett látnia. S a régi szokásnak ilyetén utánozása valóban a régi jog symboluma akart lenni.[2])

Még kellemetlenebbül érinté Férdinándot egy másik dolog. Ő mindenek előtt az uj királyt akarta kikiáltatni s megkoronáztatni; s csak ezek után következett volna a sérelmek tárgyalása. A rendek azonban más napirendet óhajtottak; teljes készséggel szándékoztak ugyan hozzáfogni a királyválasztáshoz; de mivel élénk emlékezetökben volt, hogy mily nehezen sikerült 1554-ben is az oly sokáig üresen állott nádori széket betölteni, s mivel látták, hogy a király azt most is el akarja halasztani, az alkalmat megragadva, mindenek előtt nádort kivántak választani, hivatkozván a hazai törvényekre, melyek a királyválasztásnál a nádor jelenlétét is megkivánják. E kivánságot sürgették is egy ideig, de végre ugy ezen követelésüktől, mint attól, hogy még a sérelmek is a királyválasztás előtt tárgyaltassanak, elállottak.

---

[1]) L. Kovachich: Supl. III. 345., hol igy szól: „elhatároztuk, hogy őt, mint Magyarországnak miutánunk törvényes királyát, ilyenné nyilvánitsuk, hirdettessük, ösmertessük, az ország Istenben boldogult régi királyainak elsőszülöttségei iránt tanusitott régi törvényes szokás és gyakorlat szerint megkoronáztassuk. — Fraknói is közli.

[2]) Salamon: „A m. kir. szék betöltése.“ 49. l. és „Az első Zrinyiek.“ 455. l.

A hangulat kedvezőtlenségét s a meghasonlást még inkább fokozta Ferdinándnak azon kivánata, hogy Miksa ne választással, hanem az örökösödés jogánál fogva legyen királynak elismerve. Ezen kivánság reactiót szült; az országgyülés egy része eltérve a 47-iki törvénytől, el az ősi szokástól, mely az elsőszülöttnek ada elsőbbséget, komolyan azt javaslá, hogy Ferdinánd hasonnevü fiát kiáltsák ki s koronázzák magyar királylyá, annyival is inkább, mert már 1561-ben is gondoltak volt erre, midőn a főpapok-, s főurakkal volt tanácskozás, s Ferdinánd akkoriban, — 1566., a babocsai hadjárat alkalmával — nagyon vállalkozó szellemet s megnyerő személyes tulajdonokat mutatott. [1])

Látván Ferdinánd a nemzetnek ősi jogához, a királyválasztáshoz való ragaszkodását, mivel a koronázást elhalasztani nem szerette volna, vágyáról, — hogy a nemzet ősi jogával felhagyjon, — lemondott. Ezek után a rendek is lemondtak azon szándékukról, hogy az ifju Ferdinánd herczeget válaszszák meg uralkodóul, s nem nagy vitára adott okot az a kérdés, hogy Ferdinánd fiai közül melyik, Ferdinánd-e vagy Miksa, választassék királynak. S ez nagyon könnyen érthető; mert mig Zápolya pártja a békepárt volt a török ellenében, mely nem bizva a külsegélyben, transactiókkal, sőt fél függés által is akarta a meg. menthetőt megmenteni; addig Ferdinánd pártja a török ellenében a harczias párt volt, mely nem hitte, hogy a törökkel másként szövetségben lehessen, mint szabadsága, existentiája árán, [2]) de mely belátta azt is, hogy a török erejével csakis külsegély mellett mérközhetik.

Kétségtelen, hogy ezen elvekkel összeütközésbe jutottak volna, ha az ifju Ferdinándot választják királynak; mert ez esetben nemcsak két különböző főre kerül a német császári és a magyar királyi korona, hanem még a Lajthán tuli örökös tartományokon is más uralkodik, mint Magyarországon.

Ismerte maga Ferdinánd is a magyaroknak ebbeli gondolkodását, mely hatalmas érdekből indult ki; s azért koronáztatta meg 1562-ben Miksát először cseh királynak s aztán Frankfurtban német császárnak. [3])

Ez okozta tehát, hogy bár nem vihették ki, hogy a törvényben ki legyen mondva, miszerint királylyá választatott, melyben csak az van, hogy királylyá neveztetett; mégis megválasztották,

[1]) Salamon: „Az első Zrinyiek“ 455. l.
[2]) Salamon: „Magyarország a török hóditás korában“. 74 l. s „A m. kir. szék betölt“. 46 l.
[3]) Salamon: „Az első Zrinyiek“. 459. l.

nem azért, mivel legidősbbik fia, hanem főképen azért, mivel már Csehország és Ausztria ura, s ezeken felül német császár volt. E szerint a régi szokáson kivül, melynél fogva az elsőszülöttet választották királylyá, döntő volt az ország érdeke, vagy inkább a kénytelenség is.[1])

---

b.) A koronázás.

Az előbbi czikkből kitünik, hogy a nemzet némileg ellentétbe jött királyával, midőn az a nemzetet a királyi család tagjai közül való szabad választástól meg akarta fosztani.

Az alkotmányos uralkodásnak ezen egyik kellékéről, a koronázásról azonban király s nemzet közt egység uralkodott. A koronázás, mely Európában a középkor kezdetétől fogva mindenütt divott, és pedig nem csupán csak a trónnak ünnepélyes birtokba vételeként, hanem mint mély jelentőséggel biró intézmény is, — a középkorban inkább egyházi jelentőségü volt, mely alkalommal nagy ünnepiesség mellett tették le az egyház előirta esküt, mely szerint a király az egyház parancsait szem előtt tartandja s igazságosan kormányozand. Egyes oklevelekből azonban kitünik, hogy királyaink, — már az Árpád-házbeliek is, — az alkotmányra is tettek esküt.[2])

A koronázás lassanként oly fontos cselekvénynyé vált, hogy a nélkül a nemzet senkit sem tartott királyának, s trónürülés alkalmával az állam képviselőjéül is a korona szerepelt.

Miksa 1563-ban megkoronáztatott, s az esküt is letette; csak az az eltérés fordult ez alkalommal elő, hogy Miksa nem az előbbi királyok koronázási helyén — Székes-Fejérvárott — koronáztatott meg, hanem Pozsonyban, mivel Fejérvár a törökök birtokában volt.

Maga a koronázás joga állandóan az esztergomi érseket illette, s ez alól csak az esetben tétetett kivétel, ha a pápa erre más egyháznagynak különös felhatalmazást adott, vagy ha az esztergomi érseki szék nem volt betöltve. Miksa fejére az esztergomi érsek tette a koronát; neje Mária volt az első a királynék között, kinek a házi korona jobb vállára tétetett.

Hogy mennyire ragaszkodtak az ősi szokásokhoz, tanusitja az is, hogy valóságos versengés támadt a felett, hogy ki tegye

---

[1]) U. a. 50. l.
[2]) Fejér: Cod. Dipl. III. 294. és V. II. rész 509.

a király fejére a koronát, s a nádori helyettest is főleg ez alkalomra választották.

Először történt ez alkalommal az is, hogy a királyt pénzbeli ajándékkal tisztelték meg,[1]) mi aztán állandó szokássá lett. A koronázásnál használtatni szokott jelvények, u. m. a szent korona, kard, alma, kormánypálcza, palást, kettős kereszt, kesztyük, saruk és harisnyák ez alkalommal is használtattak.[2])

A néposztályok közjogi állapota.

A magyar nemzetnek nem minden tagja birt e korban politikai jogokkal, de még sem lehetett Rousseau állitását a lengyel nemzetről[3]) a mienkre is alkalmazni, nem különösen most, midőn a polgárság is részt kezdett venni a törvényhozásban.

Verbőczy a „nép“ fogalom alatt csak a főpapokat, zászlós, és más országnagy urakat és minden nemeseket értette.[4]) Az első rend a főpapoké volt (praelati), kik kitüntetett állással s az országgyülésen üléssel és szavazattal birtak.

Főpapjaink (praelati) ezek közé számitották az érsekeket, püspököket, apátokat és prépostokat) jogai s kiváltságai jogilag ez időszakban is teljes érvényben maradtak. Részt vettek az országgyülésen s a főnemesekkel egyenlő szabadsággal birtak,[5]) de már a mohácsi vész s főleg Buda eleste helyzetükre nem csekély befolyással volt; igy mindenek előtt legnagyobb részük jószágaitól megfosztatott, részben a török, részben az által, hogy birtokaik hadi embereknek adományoztattak s e mellett a megürült állásokat sem tölték be, hogy jövedelmük az ország szükségeire forditassék s ha betöltötték is, a tőlük szedett tized, a banderiumtartás stb. oly annyira elszegényiték, hogy a pápai megerősitésért járó illetéket sem voltak képesek lefizetni,[6]) s ép ez fejti meg, hogy miért nem volt ez időszakban négy-öt megerősitett püspökünknél több, pedig papokat jogosan csak ezek szentelhettek.

Több magyarországi püspök az érintett okokból tényleg

---

[1]) 1563: 2. t. cz

[2]) E koronázás több helyt részletesen leiratott: Forgács: Lib. XIII. 310. és köv. l.; Listhy János: Commentariolus de coronatione Maximiliani (Bél Appar. Decad. I. köt. 303. s köv. l.); Kovachich: Solemnia inauguralia. Pestini. 1790. 120. és köv. l.; Századok: 1877. 27. l.

[3]) „La nation est composée de trois ordres: les nobles, qui sont tout, les bourgeois, qui ne sont rien, et les paysans, qui sont moins que rien.“ Rousseau.

[4]) Hk. II. 4.

[5]) Dr. Korbuly: „Magyarország közjoga.“ 200. l., 244. l.

[6]) 1548: 7.

czimzetes püspökké vált; s ez magyarázza azon körülményt, hogy midőn később törvényileg megállapitják, hogy kik a felsőház tagjai, habár azok sorában a czimzetes püspököket nem emlitik; azok tényleg, mint még napjainkban is — tagjai a felsőháznak.

A főpapok elseje az esztergomi érsek, kinek kiváltságai közül csak az ez időszakban vitatott ama jogát emlitem, mely szerint supremus pisetarius volt s mint ilyen a pénzverésre ügyelt fel; és hogy egyházi nemességet és nemesi jószágokat adományozhatott. Ekkor nyerte azon jogát, mely szerint királyi táblához két egyházi ülnököt nevezhetett. S törvényileg elismerik a püspökök felett való itélő hatalmát.[1])

A másik országos rend a főuraké volt; ezek ugyan Verbőczy szerint olyan jogokat s befolyást gyakoroltak volna, mint a köznemesség, de ez már ekkor sem állt sőt ugyanazon kútfők, melyek a főurak s köznemesek egyenlőségét vallják szabadságok és közjogok tekintetében, ugyanazok vitatják az előkelők nagyobb hatalmát is. Maga Verbőczy is elismeri ezt, midőn az emberdijakról (homagium) szól, melyek a főnemesnél sokkal nagyobbak.[2]) A főnemesek közé tartoztak az ország oszlopos tisztviselői is, u. m. a nádor, az országbiró, a horvát-, dalmát-, tótországi bán, a kir. tárnokmester, továbbá azon hivatalnokok, kik az udvar fényének emelésére szolgáló tisztségeket viselték; igy a kir. főlovászmester, főpohárnok, főkamarás, főasztalnok, főajtónálló, főudvarmester stb.[3])

A török hóditás e téren is érezteti befolyását, mert általa számos főur lett földönfutóvá. És — valamint a nagyobb kiváltságok nagyobb terhekkel, ugy a kisebb terhek kisebb kiváltságokkal jártak. Már pedig az ily földönfutóvá vált főur kénytelen volt ugyan katonáskodni, de birtoka csak elvben, azaz jogilag volt az övé, tényleg pedig a török hatalmában volt. Ez után katonaságot nem is kellett állitani, pedig a főpapok s főurak nem azért részesültek kiváltságokban, mert az egyháznak főtisztviselői vagy születésnél fogva előbbkelők voltak, hanem mint nagy urodalmak s jószágok birtokosai s nagy terhek viselői. Ők már most kevesebb befolyással birtak s a megye mindinkább kiterjeszté hatalmát, e miatt 1541-en innen oly oligarchákról, mint a mohácsi vész előtt, szó sem lehet. Mindazonáltal ez időben is nagyobb tisztelet s méltóság, más hely a gyüléseken, na-

[1]) 1560: 16.
[2]) Hk. II. 4.
[3]) Hk. I. 94.

gyobb vérdij (homagium) s most személyes meghivás a gyülésekre különböztették meg a köznemesektől. A közdolgokban eddig gyakorolt befolyásuk elenyészett, mit az is tanusit, hogy nincs rá eset, hogy a főnemesség maga szavazott volna meg segélyt, mint II. Ulászló uralkodása alatt.[1])

A köznemesség az emlitett két osztály után a szabad emberek legfőbb osztálya, kik nélkül törvényeket alkotni nem lehet, kiket hivatalviselés s. t. efféle illet.

Jogaikat Verbőczy 3-as könyve részletesen felsorolja; itt csak azokat emlitem, melyekről e korban is szó van. Sarkolatos joguk volt az, hogy nemest törvényes idézés és elmarasztalás nélkül sehol senki le nem tartóztathatott; ezen sarkalatos jog alól 1546-ban kivételt tettek, kimondván, hogy a megye minden előre bocsátandó per nélkül büntetheti a törvény ellen szegülőket, király jövedelmének rablóit, zsarnokoskodókat stb.[2])

Minden feltételes szolgaságtól és köztehertől mentek. Azonban 1548-ban törvényt kellett hozni, mivel egynehány hatalmaskodó főur Magyar-, Horvát- és Tótországban számos köznemest jobbágyi állapotba sülyesztett; a törvény ekkor ki is mondta, hogy az ily elnyomók mint az ország ellenségei tekintessenek. E törvényt, mely azt is meghagyta, hogy a már elparasztositott köznemesek méltóságukba visszahelyeztessenek, nem volt szükség ismételni, hanem annyival inkább egy másikat, mely arra vonatkozott, hogy a nemes semmiféle vámot, harminczadot nem fizet, mert ezen alapon több nemes kereskedelmi árukat szállitott. E visszaélés miatt még saját használatukra sem engedtek 30-ad nélkül czikkeket behozniok. A törvény tehát több izben kimondta, hogy a nemesek szabadsága a vám- s 30-adokban megtartassék s saját szükségletükre vitt czikkekért ne fizessenek.[3]) Jogaik közé tartozott az uri hatóság.

Átmeneti osztály volt az armalisták, egy telkes nemesek és az egyházi nemesek osztálya; mert mint törvényben is kimondták, ezek nem élvezték mindazon szabadságot, melyet a többi nemesek s adót is fizettek.[4]) A főpapoknak katonaságot kellett tartani, minélfogva megtörtént, hogy jobbágyokat vettek föl s nekik szolgálataik fejében szabad telket adtak, mely, — valamint az azzal járó szabadság is — örökölhető lett. Ezek az egyház nemeseinek (nobiles ecclesiarum, nobiles praediales) ne-

---

[1]) 1495. és több izben.
[2]) 25—28. t cz.
[3]) 1548: 55., 1550: 66., 1555: 9., 1556: 16., 1557: 30.
[4]) 1548: 25.

veztettek s vámmentességgel is felruházhatók voltak. Az egyház ilyképen egész falukat nemesitett. Azonban 1559-ben Szt.-Benedekben lakó Zudar János egyházi nemesnek eltilták a borméréstt, azon oknál fogva, mert nemesi levelet az illető apát nem adhatott, mely utódaira nézve sérelmes.

Szereztetett a nemesség a föntebb emlitett eseten s törvényes születésen (nemes atyától) kivül a király adománya, vagy pedig armalis által. Az előbbi esetben a király öröklő joggal adományozott jószágot (donatio regia) s ez már magában foglalta a nemességet; az utóbbi esetben pedig az illető egyszerü czimeres kiváltságlevelet nyert. Föl lehet még emliteni az örökbefogadást, melynél mindenkor kir. jóváhagyás kellett, valamint a fiusitásra is (praefactio), mely szerint a leányi fiág is képes az örökösödésre. De legnevezetesebb az ekkor nagy mértékben divatba jött honfiusitás, naturalisatió indigenatus.

Magyarországon, valamint másutt sem nyerhetett senki állampolgári jogot, ha nem született az országban, s igy idegenek sem birtokot nem szerezhettek, sem hivatalokat, méltóságokat, be nem tölthettek. Azonban volt egy mód, mely szerint az illető honfivá vált, honfiusittatott. Az Árpád-ház alatt a király minden más tényező hozzájárulása nélkül honfiusitott, mig a vegyes házbeli királyok egyes főrendüek meghallgatásával. Ferdinánd számos külföldi lovagra, főurra terjesztette ki ezt, mi annál előnyösebb volt reá nézve, mert mig a köznemesek csak képviselőik által, ezek — mint a főrendi tábla tagjai — személyesen gyakorolták a törvényhozás jogát s szavazataikkal káros terveit is támogathatták. Ez okból és talán azért is, hogy megtorolják az ausztriaiak eljárását, kik megtiltották a birtokok eladását magyarok részére,[1]) fölkérték Ő Felségét, hogy csakis az országgyülés beleegyezésével osszon indigenatust. Erre a király hajlandónak mutatkozott, azon kikötéssel, hogy ezt országgyülésen kivül a főrendekkel s tanácsosokkal egyetértőleg is tehesse. A rendek a király nyilatkozatát megelégedve fogadták s csak azt határozták, hogy magyarrá lett idegen tegye le az esküt az ország jogai — s szabadságainak legodaadóbban kész védelmére, a törvények megtartására. Ezen eskü vagy az országgyülésen vagy a kancellarián tétetett le s szóról szóra kir. könyvbe iktattatott be.[2]) Ez fontos törvény, melyre századokon át hivatkoztak.

[1]) Bucholz VIII. k. 301. l. Csakis kir. engedélylyel vettek némelyek.
[2]) 1550: 77.

A negyedik rendet képezték a szabad kir. s bányavárosok, melyek királytól nyert kiváltságaik alapján a földesuri s megyei hatóság alól kivéve, saját területükre nézve mind a közigazgatás mind a polgári és büntető igazságszolgáltatás tekintetében maguk gyakorolták a törvényhatóságot. Kiváltságuk azonban csak abban állott, hogy minden szab. kir. és bányaváros mint egy nemes személy tekintetett, s ennélfogva minden egyes város testületileg véve nemesi joggal birt, de ez a városi polgárokra, kik hely- és vámpénztől ugyan mentesek voltak, ki nem terjedt.[1])

Városaink virágzásáról, kiváltságaik tiszteletben tartásáról a XVI. századig számos nyom maradt fenn;[2]) mig a XVI. században az addig virágzott városi élet gyors hanyatlásnak indult, s a török hódoltság oly kényszerhelyzetet teremtett, mely kiváltságukat támadta meg. Ugyanis a városok inkább képesek voltak sikerrel ellenállani, mint a nemesség, s falaik különösen a portyázások ellen biztos menedéket nyujtottak, ez okból az oda menekültekkel,[3]) kik nem akarták a városi polgárok terheit magukra venni, surlódások származtak, melyek a városok kárával végződtek, mert az országgyülés elé kerülvén az ügy, kimondatott, hogy a városokba menekült nemesek a városi polgárok minden adója alól mentesek és nem állnak a városi tisztviselők birósága alatt.[4]) Azonban ugy látszik, hogy e törvényt nem igen respectálták, mert a német városok polgárai a magyaroknak és szlávoknak még a lakhatást sem engedték meg.[5]) Nevelte a surlódást az is, hogy a király nemesi jószágokat adományozott vagy adott el egyes városoknak, melyek, — mivel a község ki nem halhatott — nem szállhattak vissza a koronára; ez okból az 1542. Pozsonyban tartott gyülés arra való tekintettel, hogy ezáltal a katonáskodók száma fogy, mely pedig ugy is kevesebb a kellőnél,[6]) kimondotta, hogy ne adományoztassék nemesi birtok, mely után annyira áhitoznak.[7]) Kimondták azt is, hogy az ily jószágok[8]) ugy viseljék a terheket is, mint más nemesi birtokok. A városok ez ellen a törvény ellen felterjesz-

---

[1]) Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és város jogai a multban és jelenben, 1877 41 s köv. l. Bányavárosok bányahatóság alá tartoztak.

[2]) Salamon: Török hóditás Magyarországon. A török városainkban cz. fejezetből, a városok 1526-ig. 159—164 l.

[3]) Wenzel id. munkája 48. l.

[4]) 1546: 41.

[5]) Fessler S.: Geschichte der Ungarn VIII. k. 206.

[6]) Erről a hadügynél lesz szó.

[7]) 1542: 33.

[8]) A 34, 35. t. cz. kimondta, hogy az addig jogosan nyert birtokokat megtarthatják. A városokat azzal is vádolták, hogy nemeseket ölettek le, csakhogy a birtok reájok szálljon.

tést tettek, de az országgyülés 1552-ben[1]) a 46. törvényt megujitotta oly hozzáadással, hogy a nemesek házakat is szerezhetnek a városokban.[2])

Legnagyobb sérelme az volt a városoknak, hogy mind a király mind a magános urak jószágain számos vámhely (száraz vám) állittatott, de e sok vámfizetés nagyon terhessé vált az iparra nézve, annyival is inkább, mert némelyek erőszakosan kényszeritették az utasokat, hogy az ő vámhelyükön és ne másén menjenek keresztül. Ezen visszaélés ellen 11 gyülés hozott határozatot,[3]) kimondván, hogy Ő Felsége birtokán kezdve mindenütt töröltessenek el a jogtalanul felállitott vám- s harminczadok.

Ezenkivül sulyosan adóztattak, jogaik megsértettek, s igen sok törvény ismételte, hogy szabadságaik, valamint a nemeseké is, megtartassanak.[4])

Azonban a legfontosabb változások ez időben a jobbágyság sorsában történtek s különösen sajátságos ezeknek földes uraikhoz való viszonya.[5])

Az 1514-iki pórlázadás folytán állapotuk valóban szerencsétlenné vált, elvétetvén tőiük még a szabad költözési jog is; de ha sulyos volt a törvény, képzelhetni, hogy ama rendkivül zavaros sok viszálylyal és változással járt időkben a jobbágy lealázása még a törvényszabta mértéke is meghaladta. A török hóditás e téren is hatalmas befolyást gyakorolt, mert a török betelepedvén az országba, mennél több helységet iparkodott birtokába keriteni, s a jobbágyok által földes uraik részéről tapasztalt kemény bánásmód után nem csudálkozhatunk, ha nemcsak hajoltak a töröknek ebbeli fölhivására, hanem földes uraikat is kényszeritették.[6]) Azonban a tapasztalás csakhamar megtanitotta, hogy a spahi[7]) hasonlithatlanul roszabb földes ur a magyar nemesnél, kinek családi érdekei is nagyobb korlátot szabtak a jobbágyokkal való bánásban, mint az ily sehonnai töröknek, kinél a falura kivetett teher nagyságát saját szükségei ha-

---

[1]) Fraknói: Magyar országgyülésekért. II. k. l. e gyülés leirását.

[2]) 1552: 45.

[3]) 1543: 26., 1546: 49., 1548: 53., 1552: 35., 1553: 18. és 27., 1554: 21., 1555: 14., 1556: 36., 1557: 17., 1559: 45., 1563: 58.

[4]) 1543: 26., 1545: 49., 1555: 9„ 1557: 16., 1559: 44., 1563: 59.

[5]) Bőven erről Salamon Ferencz: „A török hóditás Magyarországon“ XIV. fejezetének ide vágó részében.

[6]) Idézett munka 317. l.

[7]) Hübéres török lovasság. A hóditott tartományokban föld mutattatott ki számára, mely hübéri birtok-törvény szerint nem szállott fiuról-fiura. Minden spahi kihaltakor más spahi fiának adatott az. Ezen spahik birták a magyar alföld nagyobb részét, csakhogy nem laktak birtokaikon, hanem a várakban. Földmiveléssel nem foglalkoztak, csak a jobbágyaik által fizetett adót szedték.

tározták meg[1]) s ki sokszor oly nagy összeget kivánt, hogy a falu lakói, nem levén képesek azt előteremteni, kereket oldottak s vagy a be nem hódolt területre menekültek, vagy a szultáni kincstár hatalma alatt álló falvakba, hol annyira még sem sanyargattattak.[2])

A keserves tapasztalat a jobbágy rokonszenvét ismét földesurához forditá annál is inkább, mert a földes urak is szelidebb s engedékenyebb indulatot mutattakl Már 1542-ben kimondták, hogy a jobbágyok el ne nyomassanak,[3]) s hogy ez üres betü ne maradjon, 1543-ban a jobbágyok károsítóira kemény büntetést szabtak.[4]) 1546-ban pedig igen üdvösnek ismerték el a szabad költözést, de az eldöntést a következő gyülésre hagyták, mivel ha e felett most határoznának, hát a hatalmaskodó urak erőszakkal elvinnék a jobbágyokat birtokaikra.[5]) A következő országgyülésnek nemcsak azon ténye, hogy megengedte a szabad költözést, mutatja a nemesség jobb érzelmeit, hanem még inkább azon kifejezések, melyekben a törvény szerkesztve van, „mely a töredelmes bünbánat hangja annyi komoly megindulással, mint csak egy nemzet a kiengesztelődés nagy ünnepén szólhat.[6]“) „Semmi sem ártott jobban — szól a törvény — a hajdani virágzó Magyarországnak, mint a jobbágyok elnyomása, kinek kiáltása szünet nélkül száll fel Istennek szine elé.[7]“) Hogy az ég bocsánatát kiérdemeljék, megengedik a szabad költözést.

E határozatot egyhangulag hozták, 6 czikkben jelölve meg a föltételeket, melyek mellett a költözés megengedhető; igy a jobbágynak be kellett jelenteni költözési szándékát a szolgabirónak és azon urnak, kihez menni szándékozott, mely után 15 napra, ha peres ügyeit tisztázta, elmehetett[8]) s megtiltatott 200 ft. büntetés mellett a jobbágyoknak elhurczolása.[9]) Ugyanezen büntetést szabták a jobbágyot visszatartóra[10]) s a hütlenül eljáró alispánra és szolgabiróra,[11]) kiknek fáradságáért 12 dénárt fizetett a jobbágy. 12 ftot a földes ur.[12]) A szolgabiró s mellé adott nemes itéltek az elköltözés ügyében, mely itélet ellen a megyegyüléshez s a kir. törvényszékhez lehetett fellebbezni.[13]) A következő 1548. gyülés megszoritotta, sőt egészen eltiltotta a szabad költözést s ennek csak akkor adott helyet, ha a földesur

[1]) Salamon: Tör. hód. 318. l.
[2]) Ez fejti meg a magyar alföldön levő puszták nagy számát.
[3]) 1542: 2. [4]) 1543: 23. [5]) 1546: 29.
[6]) Salamon: Tör. hód. 318. I.
[7]) 1547: 26.
[8]) 1547: 27. [9]) 1547: 28. [10]) 1547: 29.
[11]) 30. [12]) 32. [13]) 31.

jobbágyát sanyargatná, s az ezen gyülésen kiszabott 52 napi munkán is felül terhelné; ily esetben 12 esküdt s hat nemes a szolgabiróval együtt vizsgálják meg az ügyet s engedhetik meg a költözést.[1]) Ezen határozatot a következő 1550. gyülés is megerősitette, bár a jobbágyok állapotát is igyekezett könnyebbé tenni; igy különösen a bormérést illetőleg, melynél visszaéléseket követtek el az urak, a midőn rosz s gyakran roszul mért boraikat a jobbágyra kényszeriték, hogy azt eladja, drága pénzt követelvén akkor, midőn a jobbágynak jó bora termett. Ezt megtiltották s egyszersmind a jobbágynak azon kedvezményt adták, hogy előnyben részesül mások felett, ha urának borát akarja megvásárolni.[2]) 1552-ben pedig ismét enyhiteni óhajtanak a jobbágy sorsán, midőn kijelentik, hogy vármunkát nem köteles végezni; azonban a szabad költözést — habár ezáltal a mindenható Istent kibékéltetnék — nem engedhetik meg; mert a küszöbön levő hadjáratban a hadjutalék kivetésénél zavart idézhetne elő. Még a következő 1553. gyülésen sem állithatják egész teljében vissza a szabad költözést, bár Ferdinánd sürgette; hanem a jobbágynak sorsa enyhitésére azon igen nevezetes határozat hozatott, mely szerint a robot 52 napról 40-re szállittatott le s a költözésnél a szolgabiró mellé egy esküdt nemest adtak, mert mint a törvény bevallja, nehézségekkel jár 12 nemes öszszehivása.[3]) Felemlithetni, hogy e gyülésben csak azért nem szavazták meg a szabad költözést, mert csekély számban voltak.[4]) Igy huzódott az ügy a szabad költözés meg engedésétől 9 évig, midőn az 1556-ban összegyült rendek kijelentették, hogy a robot egy évben ismét 52 napra rugjon, de a szabad költözés „örök időkre“ visszaállittassék s az eddig divott kikötött formaságok, feltételek megtartassanak.[5])

De van még egy nevezetes momentum, mely a jobbágyok állapotának javitását czélozta s ez egy nemesi főkiváltságnak, névszerint az adómentességnek több izben való önkénytes megszüntetése. Több példa van reá, miszerint határozottan kimondatik, hogy ez és ez az összeg a nemesek pénztárából fizettessék.[6]) Különösen az adókirovókhoz adott nemes költségeit mindig ők viselték.[7])

Látni ezekből a jobbágyok helyzete javitására való törekvést, látni az urak indulatának változását; de tévedés lenne

[1]) 1548: 32—43. [2]) 34—39.
[3]) 1554: 10—14. [4]) U. o. [5]) 1557: 27—33.
[6]) 1542: 15., 1545: 46, 1548: 25., 1543: 14., 1546: 5., 1552: 25. stb.
[7]) 1563: 6. stb.

azt hinnünk, hogy a török hóditás a behódolatlan jobbágy helyzetén javitott. „A földesuri adokból semmit sem engedhettek el. A hadi állapot folytonossága még szigorubbá tette e részben a követelést. A robot pedig, a legnagyobb teher, kétszeressé lőn. Nemcsak a földesur gazdasági munkáit kellett végezni, hanem a vármunkák terhe is a jobbágyra nehézkedett, s maga a törvény is megengedte eleinte, hogy a jobbágy a vármunkákra a meghatározott napszámnál többet is dolgozzék“.[1]) Ellenben a hódolt helyeken a földesur s az állam fenntartá a törvény adta eme jogokat, de a bejárásnak veszélyes volna miatt e jogok gyakorlása is csak hiányos lehetett.[2]) Általában véve hazánkban a folytonos élet-halál harcz nem engedte, hogy a magyar nemeség és jobbágyság közt oly mered válaszfal legyen, mint másutt. Arra volt e nemesség kényszeritve, hogy mint több társat fogadjon maga mellé. Innen ered a régibb időkben a székelyeknek majd a tatárjárás korában a kunoknak, ezen korból pedig a hajduknak s igen számos armalista, donatió nélkül nemesitettnek az ország szabadjai közé felvétele.[3]) Helyesen indokolva bizonyitja Marczali, hogy mig másutt a nemesség az uralkodó osztály, nálunk maga az uralkodó nemzet volt, mig másutt a nemzetegység felbontója, országok feldarabolója, nálunk a haza fenntartója s egységének megvédője s mig másutt a hierarchia, feudalismis ellenlábasa, nálunk kiegészitő része a nemességnek; máshol a korona egyesiti a nemzetet, nálunk a nemzet egy a nemességgel.[4])

Törvényhozás.

Ferdinánd előzőinek korát tulságos kritikával szokták tekinteni, mely pedig épen a részben nevezetes, hogy az országgyülések ekkor emelkedtek hatalmuk tetőpontjára, az alkotmányosság ekkor culminált. S alkotmányos szempontból nincsen is kor, mely Magyarországra nézve az alkotmányosság és szabadság szempontjából oly nevezetes volna, mint ez; mert Ulászló semmikép sem gátolta az ország alkotmányának fejlését s az ő élhetetlensége alkotmányos szempontból a legnagyobb szerencse volt az országra nézve. Ekkor már annyira ment az országgyűlés, hogy számoltatta a kincstár-

[1]) U. o. 319. l. [2]) U. o. 321. l.
[3]) Marczali: „Magyarország II. József korában.“ 147. l.
[4]) Marczali: „Magyarország II. József korában“ 150. l.

nokot, felelőssé tette a tanácsosokat s az ezek tudta nélkül hozott actusait a királynak érvénytelennek nyilvánitotta s egyátalában oly fejlődésnek indult a dolog, hogy kifejlett volna még a miniszteri felelősség is.[1]) De hogy Ferdinándot is tévesen itélik meg itt, törekszem bebizonyitani.

A törvényhozó hatalom, azaz a törvények szabásának, változtatásának s hiteles magyarázatának joga Magyarországon ekkor is, mint régebben, csak a királyt és az országgyűlést együtt s közösen illette meg olykép, hogy valamint a király az országgyülés hozzájárulása nélkül, tehát önhatalmulag a törvényhozás jogát nem gyakorolhatja, ugy az országgyülés határozatai is törvényerőre csak a király szentesitése folytán emelkednek.

Ez időben is vannak példák, melyek azt tanusitják, hogy e két tényező csakugyan szerepelt a törvényalkotásban; igy 1547-ben emlitik, hogy törvényt hoztak Ő Felsége és az összes rendek megegyezése mellett.[2]) De világosabban tanusitja több czikk a corpus jurisban azt, hogy a király részvétele is megkivántatott s a törvényhozásnál több helyütt föl is tételezik a rendek Ő Felsége helybenhagyását az illető törvényczikkre nézve, s a király gyakorolta is szentesitő jogát, azt némely törvényczikktől meg is tagadva. Igy az 1545: 33 oly hiressé vált törvényczikktől. Máskor is gyakorolta e korszakban jogát; igy az 1559-iki országgyülésen a törvényellenes kir. rendeletekre vonatkozó végzésre kijelenti, „hogy ama czikket, mint feleslegeset és igen veszedelmeset elvetendőnek és kiküszöbölendőnek határozta“[3]) S a rendek ezen jogát Ő Felségének nem is vonták kétségbe s vannak az ekkori országgyülések némely törvényczikkei között olyanok is, melyek csak részben lettek törvénynyé, melyeket nem is lehet törvényeknek tekinteni, hanem csak históriai tényeknek, csak az a külömbség ezek és a tulajdonképeni históriai tények között, hogy ezek teljesen megbizhatók. — A királyi helybenhagyás — mint törvényeinkből kitűnik, — az 1546. törvényeket kivéve 1548-ig különös kir. válasz alakjában szokott kiadatni, melyben egyes czikkektől megtagadja a szentesisést; ez okból erre is figyelemmel kell lenni; — ezen évtől pedig folyvást a maig is divó formában.[4])

Az országgyülés eljárása az volt, hogy néha az egyik gyülésen

---

[1]) Csillag Gyula: „A régi magyar alkotmány stb“. Pest. 1871. 79. s köv. l. és Schwarcz Gyula: „A miniszteri felelősség eredete.“ Budapest. 1883. 4. és köv. l.
[2]) 1547: 17.
[3]) Fraknói: „Országgyül. eml.“ 79. és 86. l.
[4]) Slemenics: A m. Akad. évk. VIII. 224.

meghozott határozatot a másikon ismétlik, s a hozott törvények nincsenek külön beczikkelyezve, hanem egy év czime alatt vannak azon törvények, melyeket az illető évben hoztak (végzemények-decreta), nem ugy, mint jelenleg, a mikor az elfogadott törvényt az uralkodóhoz felterjesztvén, ez azonnal szentesiti, mint külön törvényt. 1554 óta általános, a czikkekre, articulusokra való felosztás, mely azelőtt eredeti példányokon nem találtatik.

A már 1541. előtt szórványosan előforduló „Status et Ordines Regni" — karok és rendek — elnevezések 1541-en innen teljesen divatba jönnek s a számos oklevélen kivül 1536-tól kezdve törvényeinkben folyton használják[2]) De ez hivatalos megszólitás volt; népszerűen pedig „Regnicolae"-knek nevezték.

Vizsgálva az ez időbeli országgyűléseink szervezetét, jellegét, azt látjuk, hogy azt részint a fejlődési folyamat, főleg pedig a török hóditás nevezetesen átalakitotta, mely átalakulás nem hátrányára, hanem előnyére szolgált. A mi a törvényhozásban való részvételt illeti, itt világos nyoma van annak, hogy a városok tevőlegesen résztvesznek. Igy az 1543. törvénylevélre adott kir. válaszban a városok külön is emlittetnek.[3]) Slemenics számos bizonyitékot hoz fel[4]) 1555-57-ki törvényczikkekben ugy a szabad,valamint a bányavárosok az ország karai és rendei közt elsoroltatnak,[5]) De tanusitják a városi követjelentések is, melyeket e korból kiadtak; igy a Századok V. kötetében Türk Dániel naplója s több idézet Fraknóinak emlitett munkájában.

Egy másik nevezetes s most állandóvá váló változás abban van, hogy Buda elfoglaltatván, a gyűlések nem tartathattak többé a Rákoson, hanem részint Beszterczebányán, részint Sopronyban és Pozsonyban, s nyilt térségről termekbe szorultak, mit egy más körülmény tett lehetővé, hogy t. i. a köznemességnek az országgyülésre való fejenkénti megjelenése megszünt.[6]) Ezen változás lassanként ugyis bekövetkezett volna, mert számos praecedensek is voltak a képviselők által tartott gyülésekre; különben lehetetlenné is vált, egy törvény sem kényszerithette a szegény bocskoros 7 szilvafás nemest arra, hogy fél vagyonát az

---

[2]) Bőven Slemenics id. m. VIII. 222.

[3]) Reverendissime in Christo Pater, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici Egrigii, Nobiles, „Prudentes ac Circumspecti" fideles stb.

[4]) Slemenics: Törvényeink története. Akad. évk. VIII. k. 229. l.

[5]) 1555: 9., 1556: 37, 1557: 17.

[6]) Részletesen szól Hajnik Imre akadémiai székfoglalójában „A nemesség ország-gyülési fejenként való megjelenésének megszűnése." Budapest. 1876.

országgyülésen való megjelenésre költse.[1]) Innen van, hogy minél távolabb volt az országnak illető része a gyülés szinhelyétől, annál kevesebb nemes vett benne részt s azon igazságtalanság származott, hogy, az országnak aránylag csekély része szabott az egész országnak törvényeket, t. i. a jászság és kunság nemesei. Hogy ez ideig nem szüntették meg az ily tömeges gyüléseket, azért történt, mert azon téves hitben voltak, hogy annál nagyobb a szabadság, mennél tömegesebben vehetnek részt a a gyülésekben. Hogy tömeg uralma alatt könnyebb az absolutismust behozni, annak bizonyitgatása fölösleges; elég példa rá Julins Caesar és a Napoleonok uralkodása. Ezen eshetőség nálunk is előállhatott volna, mivel a nagyszámu s királyhoz szitó jászsági nemesség itt jelen lehetett. A török betelepedvén az országba s a fő közlekedési utakat hatalmába keritvén, eo ipso lehetetlenné tette az összes nemesség megjelenését; de azzá tette a végvidékek folytonos őrzésének szüksége is, s igy kénytelen kelletlen is kifejlett a képviseltetés rendszere. A megyék 2—10 képviselőt küldtek[2]) s 1553-ban[2]) a törvény már megyei követekről szól, valamint az 1556. törvény is.[3])

A képviseltetéssel járt egy másik, később nevezetessé váló dolog, az instructio, melylyel a király a maga biztosait, a megyei nemesség pedig saját követeit látta el[4]) s mely azt eredményezte, hogy oly törvény nem hozathatott, mely nem a köztől eredt. Igy történhetett, hogy midőn egy törvényczikkben 1553-ban a vallás ujitás ellen akartak fəlső helyen határozni, a megyei követek kijelentették, hogy erre nincsen instructiójuk.[5]) Az instructiónak meg volt az a jó oldala, hogy ki volt mondva, hogy nem lehet oly törvényt hozni, melyet nem a nép indıtványoz.

Azonban Pozsonyban a mezőről termekbe szorult országgyülés egy fejlődési procesust is tüntet fel, mely szerint az két részre válván, megalakult a felső ház. Már e század elején, midőn a köznemesség az oligarchia hatalmát megtörni akarta s magának is olyan jogokat vindicalt, megtörtént, hogy a főnemesség csak fontosabb ügyekben ment le Budáról Rákosra. A két tábla lassanként különválva tanácskozott, de határozatot csak különös

[1]) Ezt hangsulyozta Ferdinánd is, midőn 1552-ben megyei követek küldését kivánta. Kovachich: Formulae Solemnes Styli 47. l. s azt később is ez okból nem óhajtják.

[2]) Kovachich: Vesigia Comisiorum 664—662. lapokon a megyékhez intézett s követ küldés iránti felhivókat közöl.

[3]) 1553: 7.

[4]) 1556: 17.

[5]) Kovachich: Vest. Com 672. Sárosmegye instructióját követe számára. 1545, 188. l. [6]) 1553: 7.

küldöttségek után való megegyezés esetén hoztak s legfellebb fontos ügyekben ültek össze. Az 1542-ben Beszterczebányán tartott gyülés határozataiból világosan kitünik, hogy a főrendek nem egyeztek meg az alsó ház határozatában s a döntést a két vélemény közt a királyra bizták[3]) 1563-ban pedig a köznemességet tökéletessen elválasztva találjuk a főnemességtől s mig amazok a Ferencziek templomában, ezek Oláh egri érsek palotájában tartották üléseiket.

A két tábla tagjai közt az a külömbség volt, a mi ekkor kezdődik, hogy a felsőház tagjai külön-külön meghivót nyernek.[1])

Az országgyülés tagjai az országgyülésre szabad jövet-menettel biróknak s a törvény különös oltalma alatt állóknak tekinttettek s a megsértők hütlenség bünébe estek.[2])

Ezen rövid időszakban 16 országgyülés tartatott, u. m. 1., 1542. feb. 12.; 2., 1542. nov. 1.; 3., 1543 nov. 19.; 4., 1545. febr. 2.; 5., 1546. jan. 25.; 6., 1547. nov. 25.; 7., 1548. okt. 16.; 8., 1550. jan, 6.; 9., 1552. febr. 22.; 10., 1553. apr. 9.; 11., 1554. márc. 1.; 12., 1555, jun. 24.; 13., 1556. jan. 1.; 14., 1557. jun. 1.; 15., 1559. jan. 6. és 16., 1563. aug. 20. Az első és harmadik Beszterczebányán, a negyedik és hatodik Nagy-Szombatban, a tizedik Sopronyban, a többi pedig Pozsonyban tartatott meg.[3]) Az országgyülések tartama rendszerint öt vagy hat, de 1545, 1547 és 1563. 14 hétre terjed. A rendek e türelmetlenségét megmagyarázza azon körülmény, hogy még Pozsonyban is kevés kényelmük volt s főleg az országnak folytonos harczi állapota. A közgyüléseken hétszázhatvanhat törvényczikk alkottatott, melyek leginkább a katona- és pénzsegély fölajánlásával, törvénykezésre, vallásra és kereskedelemre vonatkozókkal, de legfőképen a gravaminákkal foglalkoznak. A gravaminák (sérelmek) voltak már ekkor is azon tárgyak, melyek a gyüléseknek ingerült jelleget adtak s előidézték, hogy az ingerült hangulat átment a törvénykönybe is, melyből most minduntalan alkotmány ellen való törést akarnak kiolvasni, holott bárki lett volna is a trónon, ezen gravaminákat az akkori viszonyok mellett ki nem kerülhette. Azon téves vélemény uralkodik, s a történeti munkák is azon benyomást teszik, mintha a habsburgi ház s igy I. Ferdináng-törekvése is az alkotmány aláásására irányult volna, ez azonban nem áll,. nem I. Ferdinándról, kinek ez eszébe sem juthatott, ingadozó, kétes levén koronája, hisz

[1]) 1542: 36. [2]) Vestigia Com. 657. l. [3]) 1563: 76.
[3]) Kerékgyártó: Magyarnrszág története. III. 100.

állandóan itt volt Erdély s igen félő volt, hogy Erdélyhez áll ily esetben az egész ország; sőt kénytelen volt kedvezményeket adni.

Senki alatt sem volt annyi országgyülés, mint Ferdinánd alatt. Minden hatalmi körnek meg van azon tulajdonsága, hogy terjeszkedni óhajt, de még ez sem érvényesülhetett, csak az áll, hogy Ferdinánd királyi jogait védte. El kell ugyan ismerni, hogy voltak panaszok és sérelmek, melyek azonban nagyrészt a helyzet folyományai voltak. Csak a nádort nem szerette I. Ferdinand, valamint a későbbi királyok sem, mert féltek a nádor hatalmától, hogy mint a „major domus"-ok, királysággá növi ki magát. A főbb sérelmek valóban a helyzetből folytak; ilyen a rosz kormányzás, a törvénykezés ritkasága, mert ha fölkelés történt minden tisztviselő fölült. Az a panasz, hogy idegeneket tesznek tisztviselőkké és kapitányokká, szintén ilyen, hisz ezt követelhették az idegenek, mert ők is részt vettek az ország megvédésében. Kimagyarázható a legnagyobb sérelem, a katonaság elleni panasz is. A katonaságot fizetni nem birták s igy bármily kemény rendeletek voltak is a katonai fegyelem szempontjából, a szükség türvényt bontott; az a katona, ki az ország felszabaditásáért vagy védelméért harczolt, feljogositva érezte magát, hogy az ország tartsa el, mivel adó nem folyt be rendesen; mintegy arra volt utalva, minden egyes csapat, hogy ott szedje zsoldját és ott legyen élelmezve, a hol meg volt telepedve. A tisztek nem becsülték meg a nemesi lakokat és kiváltságokat; a katona nem a parasztságot és igy általános lett a rendetlenség.

A katonai szervezetből foly még egy dolog. A sereg nagy része külföldről bejött önkéntesekből, oly sehonnai emberekből állott, kiknek nincs hazájuk s kik mintegy kenyérkeresetté tettek a katonáskodást. Ezért a nemzet felelőssé tette a kormányt, de ez nem volt a kormány szándéka, hanem akaratlanul történt s igy volt ez más országokban is.

Előfordul e korszakbanoly dolog is, mely visszaemlékeztet minket a régi fejérvári napokra, midőn az országgyülésen törvényt is láttak; de a király gondoskodott, hogy a gyülés ne váljék törvényszékké.[1]) A nagy számu országgyüléseknek fő okát abban találjuk, hogy csak országgyülés birt adómegajánlási joggal s igy a mely évben a király nem hivott egybe országgyülést, azon évben adót sem kapott, mint 1559—63-ig. Az adó megszavazás jogát nem is vonták kétségbe s a törekvés e korszakban a ki-

[1]) A különböző országgyülések hangulatát s általában történetüket világosan s részletesen leirja Fraknói.

rály részéről csak arra irányult, hogy több évre szavazzák meg a rendek az adót.

Az 1563-iki országgyülés kimondta, hogy ha minden évben nem is, de legalább minden két évben gyülés tartassék,[1]) mely törvényczikkre az adott okot, hogy 1559-től 1563-ig nem hirdettek országgyülést, pedig 1559-ben épen azért nem szavaztak meg adót sem 6, sem 3 évre, mert ezen eshetőségtől féltek[2]) s most, midőn ismét 4 évre előre kérték az adó megadását, észrevették, hogy ennek nem igen más czélja, mint az országgyülésnek legalább 3 évig való szünetelése,[3]) pedig erre akkor nagy szükség volt, mert legalább a gravaminákat előadhatták, melyeknek mulhatatlan orvosoltatását mindig sürgették,[4]) sőt a királyi propositiókat sem akarták a gravaminák előtt tárgyalni.[5])

Az országgyülés összehivásának joga a királyt illette s vagy ő nyitá meg a gyülést vagy fia Miksa mint helyettese vagy és és pedig legtöbb esetben teljhatalmu kir. biztosokat küldött, kik őt személyesitsék. Feltünő, hogy a rendek eltürik azt, hogy idegenek is neveztettek ki biztosokul; illetlennek tartották beleszólani, hogy a király kit válasszon személye helyettesitésére, lévén ez a király dolga.

Ez időben a törvényhozás módja az volt, hogy a biztosok az egybegyült rendekhez beszédet tartván, a kir. propositiókat előterjeszték, melyben a király az országgyülésen tárgyalandó ügyeket egyenként előadta, mire tanácskozás alá vették. A két ház egyszeres vagy többszörös izenetváltás utján a törvényczikkeket mintegy feleletül terjesztette a király vagy biztosa elé s ez ismét vagy megerősitette vagy megváltoztatta vagy elvetette. Ha a rendek a király feleletével nem voltak megelégedve, annyi uj felirat készül, mig vagy a korona vagy a gyülés enged. A közvetitő szerepet inkább a felsőház vitte, mely azonban sarkalatos s az ország alkotmányát érintő kérdésekben az alsóház mellé állt. Van rá eset, hogy a két ház közt négy üzenet-váltás is történt, mielőtt az alsó tábla megnyugodott s 1552-ben mindkettő külön feliratot terjesztett a király elé. A tanácskozás nyelve a magyar volt. Szavazásnál, mi azonban igen ritkán történt, a szótöbbség döntött, igy a nádorválasztásnál, hol 24 megye Nádasdyra, 13 pedig a király által óhajtott Báthori Andrásra szavazott.[6]) Megtörténik az is, hogy a két ház egymástól eltérő határozata egymás mellé van irva a törvény-könyvben.[7])

[1]) 1563: 3. [2]) 1559: 15. [3]) 1559: 2. [4]) 4563: 33.
[5]) Fraknói: Orsz. Eml. IV. 40. [6]) Fraknói: Orsz. gy. Eml. III. 468. [7]) Fraknói: Orsz. gy. Eml. III. 449.

A megalkotott törvények szövegezése rendesen az ország-gyülés után, a rendek közremüködése nélkül történt s ez fejti meg, hogy ilyenkor a törvénykönyv tényleges átalakitáson ment keresztül. Némely végzéseket elhagytak, másokat beigtattak, némelyeket pedig ugy elváltoztattak, hogy az előbbi végzéseknek épen ellenkezőjét tartalmazták.[1])

Az országgyüléseken kivül e korszakban több megye számos részletes gyülést is tartott a török elleni védelem czéljából. E gyüléseket több izben eltiltotta Ferdinánd,[2]) mert oly határozatokat hoztak, melyek a királyi tekintély emelésére nem igen voltak alkalmasok. Az 1543. januárban Nagy-Váradon, valamínt az augusztusban Derecskén tartott gyülés elhatározta, hogy nem törődve Ferdinánd igérgetéseivel, kössenek békét adófizetés mellett a törökkel.[3]) Daczára Ferdinánd tiltó rendeleteinek, ez időszakban, — különösen 1553-ig számos gyülés tartatott, s 20-nál többnek végzéseit ismerjük is.[1]) A megyék száma, melyek e gyülésekben részt vettek, külömböző: 9,[2]) 15.[3]) A közgyülés helye is a részt vevő megyék külömbözősége szerint más és más volt: Göncz, Debreczen, Sajó-Szt.-Péter, Miskolcz, Eperjes, Onód, Eger, Nagy-Várad, Gyula, Hidvég, Körmend, Simánd, Szántó, Kereki, hol többnyire személyes fölkeléssel és pénzsegély nyujtásával akarták a fenyegető veszélyt magukról elháritani s csak ritkán adófizetés által. Nem talált utánzásra a kereki gyülés, melyben a megyék a basák pártfogásáért folyamodtak.[4]) A miskolczi gyülésen pedig már az idegen hadak ellen szóllaltak föl, melyeknek hatalmaskodásai okozták, hogy sok jobbágy török területre menekült. Egészben véve ez időszakban 30 részleges s 12 Horvát- és tótországi gyülés tartatott.[5])

Kormányzat.

Valamint az egész középkorra nézve jellemző az a vonás, hogy a kormányzat különböző ágai nem voltak egymástól elkülönitve, ugy ez időben sem ismerték a munka felosztás elvét, ezért minden teendő egy-egy ember kezében összpontosult. Ugyanaz, ki valamely terület lakosait hadba vezette, szolgáltatott egyszersmind igazságot, gondoskodott a közbiztonsági s köz-

[1]) Fraknói: Orsz. gy. Eml, IV. 280 és 88. l.
[2]) Kovachich: Supl. ad. Vest. stb. III. 195—197., 226—235.
[3]) Mindkettőnek végzései Fraknóinál: Orsz. gy. Eml. II. k, 500. s köv. l.
[1]) U. o. III. k. [2]) 1552. Göncz. [3]) 1542. Kov. Supl. 179—188.
[4]) Fraknói: Orsz. gy. Eml III. 391. l.
[5]) L. az 1541. decz. 21. választ. Ferdinándtól. Kov.: Supl. II. 179—183. l. s Fraknói: id. m. II. k.

igazgatási ügyekről. E mellett a dolgok természetével sem voltak tisztában s tanácskozó testületet állitanak oda, hol végre a végrehajtás lett volna a fő.

A végrehajtó hatalom Magyarországban is, mint más egyeduralmi alkattal biró alkotmányos országokban, a királyban, mint az állam legfőbb személyi egységében van összpontositva. Igy volt ez nálunk már Szt.-István óta mindenkor s az ez időben élt Verbőczy is ezt bizonyitja hármas könyvében.[1])

I. Ferdinánd szintugy, mint más királyaink e hatalmat nem épen maga, hanem kormányzási orgamunok, az az hivatalnokok segélyével gyakorolta. A nemzet megkivánta, hogy a király nevében kormányzók a törvény szellemében kormányozzanak,[2]) hogy ők mennyiben tartották a törvényeket szem előtt, az a következőkből tünik ki: A király levén központja a végrehajtó hatalomnak, az ő lakkelye szokott a központi kormányzat székhelye is lenni; de ez időben a király nem lakván Magyarországban, s mivel Buda nagyon távol a királyszékhelytől, már 1541 előtt (1529) a kormánygépezet Pozsonyba, s ezt törvényileg is kimondták,[3]) sőt a kanczellaria Bécsbe vitetett. Ezen ugy véltek segithetni, hogy minduntalan kérték, hogy a király az országban lakjék.[4]) A királyi udvari kanczellaria, mintegy felelősség nélküli miniszterium, volt az egyedüli magyar tanács a király körül s közege volt a király személye és az ország közt folyó ügyeknek s a királynak a kancellaria által kellett volna felség jogait gyakorolni. De mivel az ausztriai is Bécsben székelt, az történt, hogy a király nem a magyar kanczellária utján közölte akaratát és rendeleteit a kormány közegeivel, hanem — különösen a had- és pénzügyre vonatkozókat, mind az ausztriai kanczellária utján. Erre vonatkozólag a rendek először csak olyan határozatot hoztak, hogy az ő kanczelláriájából a köztörvényekkel ellenkező rendeletek ne adassanak ki.[5]) De ezen törvény nem sokat lenditett, mert nemsokára az ország lakói a magyar kanczelláriából kiadott rendeleteknek nem is engedelmeskedtek; azért 1546-ban kimondták, hogy Ő Felsége magyar ügyekben a magyar kanczellária utján rendelkezzék s hagyja meg, hogy azokat a honunkban lakó idegenek is tartsák meg.[6]) E törvény azonban nem teljesittetett, minthogy az 1559-ben tartott s Ist-

[1]) Condendae legis, quam etiam cujuslibet possessinariae collationis, atque omnis judiciariae potestatis facultas simul cum Imperio et Regimine translata est. II. 3. 2. §.
[2]) 1543: 31.
[3]) 1537: 49.
[4]) 1548: 5., 22.; 1550: 3—6.; 1555: 1 stb.
[5]) 1543: 31. [6]) 1546: 15.

ványfy szerint zajos országgyülés a sérelmeket kivánta orvosoltatni s ez alkalommal a kanczelláriával való visszaéléseket is, kimondták, hogy valamint a magyar kanczelláriából Németországra semmi parancs ki nem adatik: ugy a német kanczellária se osszon semmiféle parancsot Magyarországra nézve.[1]) Ezen sérelem azután sem szünt meg; orvoslásával foglalkozott az utolsó országgyülés is melypn az előbbi törvényt ismételték, mert most már a magyar kanczellária rendeletének senki sem engedelmeskedik.[2])

A kanczellári hivatalt az esztergomi s egri érsekek viselték, kik „summus aulae" kanczellár czimmel éltek; ők szokták az országgyüléseken a kir. előterjesztéseket olvasni, de 1563-ban ebben a tekintetben is sérelem történt, mert azt a német alkanczellár teljesitette.[3])

De nemcsak a kanczellária dolgában nem tartották meg a törvényt, hanem a többi kormányközegnél sem, különösen nem a nádornál. A nádort a törvény rendkivül nagy hatalommal ruházta fel. Ő volt a király távollétében annak törvényes helytartója, a kiskoru király gyámja és gyámkormányzó; a király akadályoztatása esetén ő fogadja a külföldi követeket; királyválasztáskor országgyülést hirdet s abban az első szavazat őt illeti; a király és ország közt netaláni meghasonlás esetén közbenjáró; legfőbb biró s a seregek főparancsnoka, ki élethossziglan viselhette e tisztet, ha megválasztották. Most, hogy a király külföldön lakott, érdeke ellen volt, hogy Magyarországnak nádora legyen, kinek — mint láttuk — oly roppant hatalom van a kezében, ki minden bel- és külügyben a döntő szót hangoztatja s utóljára egy criticus pillanatban magát kiáltatja királynak. Nem csodálhatni tehát, hogy Bécsben arra törekedtek, hogy a nádorság kimenjen a divatból. A változások megértésére föl kell emliteni, hogy az 1535-iki országgyülésen volt első jele annak, hogy ily szándék fennforgott; mert Báthory István halála után, helye nem lett betöltve, hanem tisztjének helyettesítésére más állásokat szerveztek, melyekről alább lesz szó. De hogy a rendek nem akarták ezen hivatalt feledésbe menni engedni, azt törvénykönyvünk bizonyitja; igy az 1442. pozsonyi gyülésen is előhozták, hanem itt avval üttetett el a dolog, hogy nádorválasztásra az ország összes karainak s rendeinek jelenléte szük-

[1]) 1559: 9. [2]) 1563: 34.
[3]) Hatvani: Brüsseli okmánytár II. 227. l., Fessler: VI. 937. l.
[4]) Szilágyi Sándor: Tört. tár. VIII. h. 250. l.

séges, s igy itt a rendeken mult a nádorválasztás, melybe Ferdinánd akkor bele is egyezett, fiát, Miksát, akarván megválasztatni.[1]) Ki is volt a meghivóban fejezve, hogy ez alkalommal nádorválasztás lesz.[2]) Hogy miért mondta magát e gyülés részletesnek, nem tudjuk; meglehet azért, hogy a városok nem vettek részt benne; vagy pedig azért, hogy nem nagy számmal voltak jelen a főrendek, kiket olyannyira elrémitett Perényi elfogatása, hogy a királynak nyilt leveleket kellett küldeni, melyben kijelenté, hogy senkinek sem lesz bántódása;[3]) de meglehet az is, hogy talán fejenként való országgyülésre akarták halasztani. Ezen okok egyikéből a választás nem történt meg; hanem igen egy lépés, mely uj hivatalt alkotott a nádori teendők egyikéből.[4]) Hogy ennek daczára sem hagyták az ügyet szunnyadni, arra tanuság az 1548-ki gyülés, hol azt a megyei követek-, hihetőleg iustructiók alapján — megpenditették; de most is azon határozatot hozták, hogy minden rendeknek jelen kell lenni, sőt hogy erre külön gyülés szükséges,[5]) mi szintén valószinüvé teszi azt, hogy e végből fejenkénti gyülést akartak.

Majd 30 évi szünetelés után végre is betöltetett 1554-ben a nádori hivatal, midőn arra Nádasdy Tamást választották meg, habár a király Báthory főkapitányt akará. Ezen választás annál nevezetesebb, mert az, a kire esett, nemcsak korának egyik legjelesebb embere volt, ki nézeteit nem szokta véka alá rejteni, hanem ugy látszik, reformatus is volt,[6]) vagy legalább a protestantismusnak egyik leghathatósabb előmozditója. A törvény ugyanekkor kimondta, hogy ugyanazon tekintélylyel és hatáskörrel birjon, melylyel a régibb nádorok-, s a király is részletesen körülirta teendőit és hatalmát. Igy ő a legfőbb itélő biró s kapitány, a király s fiainak távollétében mint helytartó szerepel; a rendes tanácsosokkal s hat rendkivülivel, az ország ügyeit vezeti; egyháznak és az ő szolgáinak jogait s szabadságait bárki ellen megvédi, valamint az ország rendeiét is megtartja; adományozhat: birtokot 32 jobbágytelkig, továbbá: kisebb egyházi méltóságokat; kegyelmet oszthat némely megtérők-, s gonosztevőknek; ha Pozsonyból távozik, helyettese a helytartó tanács egy tagja; az ország haderejének főparancsnoka s a csapatok

[1]) Fraknói az „Országgyülési emlékek“ II. kötetében közli a pápai nunciusnak ezt illető levelét a 404. l.
[2]) Kovachich Supl. III. 184. l., meghivó 656. l.
[3]) Fraknói id. h. 658. l.
[4]) 1542: (pozsonyi) 28. t. cz. Erről is későbben.
[5]) 1548: 18. t. cz.
[6]) Salamon: Kisebb tört. dolg. 20—28.

fejeit büntetheti, sőt a külföldi csapatok is alá fognak rendeltetni, vagy legalább is tudta nélkül nem foghatnak semmihez; a végvárak parancsnokai, sőt maga a királyi fővezér (Sforzia Sallavicini) is engedelmességgel tartozik neki stb.[1])

Mindezt törvényben is kimondták, azon hozzáadással, hogy ő nevezi ki a kapitányokat;[2]) ugyanekkor egyszersmind jogait is ujra beczikkelyezték.[3]) E törvények is mutatják elsőrendü állását az országban; igy az első, hogy a király személyében és tekintélyével gyakorolja hivatalát — Növeltetett hatásköre az által is, hogy jogot nyert, a királyi itélő táblához két birót nevezni ki.[4]) Különben Nádasdy nádoroskodása, a mennyire a nemzet helyeslésével találkozott, ép oly mértékben visszatetszést szült Ferdinándnál, s ez okozá, hogy halála után hallani sem akart a nádorválasztásról, minek folytán valamint ez időszak kezdetén, ugy végén is betöltetlenül maradt az ország legfőbb s közjogilag legfontosabb hivatala, sőt nem is szándékozott azt betölteni. A nádori méltóság megszüntetésére — mint láttuk — tettek kisérletet, még ez időszak elején, s hogy ez nem sikerült, az nem Ferdinándon mult, kinek a megszüntetésre vonatkozó szándékáról bizonyságot tesz az, hogy oly hivatalokat s méltóságokat alkotott, melyek a nádorság pótlását czélozták; ilyen volt mindenek előtt a királyi helytartó (locumentes), ki a közigazgatás vitelével bizatott meg. Ezen hivatal felállitása Ferdinánd ebbeli ohajtásának eredménye, mert bár előbb is akadunk helytartók nyomára,[5]) de a hivatal, mint kormányhatóság, csakis ekkor veszi kezdetét. Hogy e hivatal és a nádori közt lényeges a külömbség, az nem szorul bizonyitásra; mert mig a nádorság élethossziglani volt, melyre valalakit a nemzet emelt, — addig amaz ideiglenes, melytől, a ki viselé, minden órán elmozditható volt. Az ily helytartónak hatalmáról ugy a törvény, mint Ferdinándnak Várday Pál helytartó számára kiadott oklevele tanuskodik,[6]) mely szerint 1., mindazzal a hatalommal bir, melylyel az eddigi helysartók (Thurzó Sándor); 2., legfőbb itélő;[7]) 3., joga van részletes gyülések hirdetésére; 4., közigazgatást illető dolgokban mindenkinek parancsol;[8]) és 5., kisebb egyházi méltóságokat adományozhat, valamint 32 jobbágytelekig világi adományozást is tehet. 1542-ben látva a rendek, hogy nem sikerül nádort választani,

[1]) Pray: Annal. 497. l. Nádasdy Tamás számára adott oklevél.
[2]) 1555: 4. [3]) 1555: 1—6. [4]) 1542: 28.
[5]) Igy az 1485. végzések (melyekről már fentebb). Ezt a kir. kiskorusága és távolléte esetén a nádorra ruházták.
[6]) Törvénytárban Ferdinánd 1563-ki törvényei után a 575. l.
[7]) 1542: 16; 1545: 35; 1550: 57. [8]) 1542: 7., 1542: (pozs.) 38.

törekvésük oda irányult, hogy a helytartó mellé legalább megbizható tanácsosok választassanak, kiknek tanácsával éljen, s az igy melléje adott 8 tanácsosnak fele, állandóan Pozsonyban legyen.[4])

A harmadik nagy méltóságról, az országbiróiról nem sokat emlithetni, mert ez időben azzal semmi emlitésre méltó nem történt. Az országbiró a nádor s most a helytartó után az országnak egyik főbirája volt s azok távollétében a helytartótanácsban, valamint az országgyülésen s a legfőbb itélőszéken is elnökölt s maga nevezte ki protonotariusat s albiráját (vice judex curiae).[2])

A nádori szék be nem töltésekor uj hivatalt állitottak, 1542-ben, s ez a nádorhelyettesség (propalatinatus), mely a főbirói teendők vitelére volt hivatva.[3]) (Kamaráról a pénzügynél.) Többször előforduló pont, hogy ő felsége magyar ügyekben magyarok tanácsával éljen;[4]) egyszersmind kimondták, hogy a törökkel való békekötéseknél a magyarok meghallgatandók.

Ha a kormányzatnak eddig emlitett része nem a legalkotmányosabb módon folyt, s az alkotmányra veszélyes lehetett volna, volt annak ellenében egy oly tényező, melyben az alkotmány megbizható védőjét találta, t. i. a megye, mely akkor élte a fejlődés korát s mely a török hóditásnak köszönheti a legujabb időkig gyakorolt nagy befolyását.[5]) A török uralkodás alatt fejlődött ki az autonomialis rendszer, mely a viszonyokból folyt. Nálunk a török hóditás előtt az ország fő hadí erejét a főpapok s főurak bandériumai képezték, melyekben a köznemességnek jó része is szolgált, s igy kevés ember maradt az alispán alatt. Már ez is mutatja, hogy nem a megyék, hanem a főurak voltak a hatalom képviselői, kiknek mint banderialistáknak birtoka ki volt véve a megye hatalma alól s ezért nem a megyék döntötték el egy-egy országrész sorsát, hanem egyes főurak, kik 3—4 megyén, sőt az ország egész kerületei felett uralkodtak.[6]) A főuraknak ezen tulsulya Magyarországon 1541-en innen, a banderiumok megszüntével elenyészik, s ez is mutatja, hogy a hadi szervezet tükre a politikának is. De ekkor fejlődik ki a megyei autonomia is; igy már hadi tekintetben is az által, hogy a megyék közös hadi vállalatra ritkán voltak összehivhatók s erre

[4]) 1542: (pars.) 30.

[1]) Fessler: id. h. 50. l. [2]) 1542: 29. [3]) 1546: 4.; 1553: 3.; 1559: 8.

[1]) A megyékről sokat irtak; különösen Bottka Tivadar: „Notitia diplomatica veteris constitutionis Comitatuum," még 1831.; majd a „Budapesti Szemle" s a „Századok", különösen erre az időre Salamon „Kisebb munkái"-ban, 205—262.

[2]) Salamon: „Kisebb dolgozatai." 207. i.

sokat tett a terület minősége is, s egy moralis kellék hiánya s ez egy régi törvényen sarkallott, mely szerint a megye csak a király személyes vezérlete alatt tartozik felülni. Ezen törvényt oly sarkalatosnak tekinték, hogy az ellenkező uj törvénynek, miszerint a nádor vagy országos kapitány fölszólitására is felkeljenek, számosan nem engedelmeskedtek;[1]) de meg a hirtelen felmerült török pusztitások miatt nem volt idő országos intézkedésekre hanem a fenyegetett megye maga intézkedik a megyegyüléseken s maga védi területét a török ellen. Hogy a megyék az ország sorsára más tekintetben is nagy befolyást gyakoroltak, az országgyülésre követeket küldvén, ezt már fentebb emlitém. De a megyék ellenőrizték a főkormányszéket is s ha törvénytelen rendelet jött hozzájuk végrehajtás végett, annak lehetőleg ellenszegültek s követüknek az utasitásokban meghagyták, hogy ezt mint gravament, felhozzák az országgyülésen, sőt egy törvényczikket is akartak alkotni, melyre támaszkodva azután egyszerüen félre tehették volna a törvénytelen rendeleteket; de az ily irányu 1545: 33. t. cz, egyáltalában nem tekinthető törvénynek, mivel Ő Felsége a királyi méltóság és a rendek szabadságának érdekében a megerősitést megtagadta; mégis még legujabb közjogi iróink is azt hirdetik, hogy az emlitett törvényczikk alapján a megyék félre tehették a törvénytelen rendeleteket.[2]) Különben is e törvényczikk csak oly rendeletekről szólna, melyek a javak átengedése és visszaadása tárgyában lettek törvényellenesen kiadva. 1559-ben a rendek ujból törvényt akartak hozni, melyben kimondatnék, hogy a törvényellenes királyi rendeleteknek senkisem tartozik engedelmeskedni; de a király ezuttal sem volt hajlandó ily irányu törvény hozatalába beleegyezni, noha a rendek öt feliratban kérték erre s e czikket egyenként való szavazattal egyhangulag fogadták el, a király azonban határozottan meghagyta helyettesének, Miksának, hogy a szándékolt törvényczikket a törvénykönyvből küszöbölje ki,[3]) mert ez sokaknak alkalmat szolgáltatna arra, hogy a legüdvösebb rendeletek végrehajtását megtagadják. Az emlitett czikkek mintegy reminiscentiái az aranybulla azon pontjának, hogy a nemzetnek joga van a fegyveres ellentállásra, ha a király törvénytelen dolgot követel, melyet gyakran ugy értelmeztek, — a hogy absurdum lett volna, — hogy t. i. minden egyesnek joga van

[1]) U. o. 209. l.
[2]) Kis István „Magyar közjog." Eger 1880. 34. és 347. l. Korbuly: „Magyarország közjoga." 40. l. Ladányi: „M. alk. tört. k." 1869. Debreczen 144 l. Barta L. községjegyzői int. tört. Budapest, 1882. I. k. 19. l.
[3]) Fraknói: „A magyar országgy. Eml." IV. k. 82, 86. lapokon.

ellenállni a királynak. Ha mindenki fel volna jogositva arra, hogy ő legyen a király birája, hogy ő maga nézete szerint döntse el, mi a törvényes és mi a nem törvényes: akkor lehetetlen volna kormányozni. Bizonyos, hogy nem ily értelemben vették az aranybullát sem midőn megalkották.

Azonban nem az alkotmány védelme volt a mag, melyből a a megye magát kinőtte s nem ez ama törzs, mely a többi jogokat s kötelességeket fenntartotta, hanem a biráskodás, melynek oly mértékben való gyakorlását, mint ezt 1848-ig látni, egyenesen a török hóditás okozta, mely az octávák (erről a törvénykezésnél) tartását gátolta, ugy hogy megtörtént, hogy országos törvényszéket 10, sőt 20 évig sem tartottak, s igy a dolog természetéből folyó logica szerint az következett, hogy a megyék foglalják el a többnyire üresen maradt hatáskört, hogy a megyei törvényszékek[1]) mindinkább magunkhoz ragadjanak minden birói hatalmat. A megyei törvényszékek, habár a központi törvényszék erejét mindnyájan elismerték, lassanként kiszélesedve mint igazságszolgáltatók szerepelnek. Igy már 1542-ben felhatalmazzák a megye alispánját, hogy az erőszakkal elfoglalt birtokokat vizsgálja meg, hogy csakugyan jogtalanul birja-e valaki s ha ugy találná, ez esetben a végrehajtás eszközlésére a fegyveres hatalommal biró kapitányokat szólitsa fel.[2]) Ugyanekkor az ispán a hatalmaskodók megfenyitésével is megbizatott,[3]) később pedig a már régebben[4]) is hozott törvényt ujitják meg, hogy a tolvajokat, rablókat megyei alispánok büntessék.[5]) 1563-ban már törvényben is nyiltan kimondják, hogy oly esetek, melyek eddig csak a curia elé vitettek, — mint birtok s várfoglalások — most már a megyén is itélhetők, de valamint 1559-ben kijelentették, hogy hütlenséget ők nem mondhatnak ki senkire,[6]) ugy most is kimondják, hogy a hatalmaskodókra 100 frton felül való büntetést nem szabhatnak;[7]) itt is a főkapitány hajtá végre az itéletet, ha erre az ispánok hadi ereje elégtelen. A jog szélesedést a megyékben a legkényszeritőbb szükség okozta; de mivel az sarkkövévé lett a megyeiségnek, azért midőn ujabb korban a megyétől a törvénykezést elvonták, alapjában támadták meg a megyét, mert ennek gyüléseit leginkább azért látogatták, minthogy azokon perek voltak elintézendők, melyeknél a megyei uraknak jelen kellett lenni nemcsak mivel, minden

---

[1]) 1550: 60. t cz rendeli, hogy a megyéknek közgyülés által kiadott okmányokra való pecsét adassék.
[2]) 1542: 5. [3]) 1542: 21. [4]) 1492: 35. [5]) 1545: 48 és 50., 1548: 48.
[6]) 1559: 43. [7]) 1563: 48.

nemes tagja volt a megye gyüléseknek, de mert úgyszólván született biró minden nemes, kik, ha csak politikai dologról lett volna a szó, meg sem jelentek volna a gyülésen, mig így majd minden nemesnek levén peres ügye, kénytelen volt megjelenni. De nézzük a megyei tisztikart! Ennek fejét a főispánt a király nevezte ki. E méltóság rendesen élethossziglan tartott, habár az oklevél annak megszünését, — ugy mint a király által nevezett többi hivataloknál — a királynak tetszéséről tette függővé. Ez időszak első gyülésén is avval találkozunk, mi 1563-ig majd minden gyülésen szóba kerül, hogy t. i. a főispánok a régi törvényes gyakorlat szerint tegyék le a király kezébe az esküt.[1]) Ezt azonban nem a király, hanem a megyei közönség sürgette, azért anomalia arról beszélni, hogy ez az eskü absolutisztikus czélokra szolgált volna, mert ebben föltétlen engedelmességet követellt volna a király.[2]) E határozatot a következő gyülésen ismételték, oly módon, hogy az eskü a helytartó vagy megyei közönség előtt is letehető.[3]) E határozatot 1546-ban oly hozzáadással erősitették meg, hogy az esküt le nem tevő hivatalát veszti.[4]) Ez megujittatott 1548-ban,[5]) s 1552-ben, de itt már egy fontos módositással, s ez az, hogy az esküt a főispán a megye közönsége előtt tegye; ha azonban a király előtt akarja, ott is leteheti, de akkor bizonyitványt hozzon; s ezt a következő évben ismételték s ugyanekkor tiltakoztak az ellen, hogy a főispánságra s általában más megyei tisztségekre, — mint Sopronban s Mosonyban is történt, — idegen emeltethessék[6]) s később az ilyenekre nézve még nagyobb megszoritást tettek, kellékül szabván nemcsak a honfiságot, hanem azt is, hogy az illető megyének birtokosai legyenek.[7]) Ezt is megerősitették 1559-ben,[8]) valamint az előbbiben az esküre vonatkozót is,[9]) hatvanháromban pedig azon hozzátétellel, hogy a főispán országgyülés előtt is teheti esküjét.

Az alispánok még ez időben a régi törvényre támaszkodva a főispán által neveztettek ki a megyei közönség megkérdezésevel, most e jogot egészen a megyei közönségre ruházták s az alispánságot egészen választástól s nem kinevezéstől függő hivatallá alakították,[10]) most az alispánok lesznek a megye tulajdonképi fejeivé.[11]) Kiemelendő itt, hogy törvényt hoztak arra is, hogy a megyei tisztvi-

---

[1]) 1542: 49.
[2]) Ladányi: id. m. 145. l.
[3]) 1542: pozsonyi. 38. t. cz. [4]) 1546: 8. [5]) 1548: 66. [6]) 1553: 30. [7]) 1554: 19. [8]) 1559: 33. [9]) 1554: 19. és 1559: 52.
[10]) Salamon: id. m. 258. l.
[11]) 1548: 70.

selőnek választott tartozik elfogadni megválasztását, a mi arra mutat, hogy nem valami rózsás állapotuk lehetett ama tisztviselőknek.[1]) Hogy az alispán volt a megyék feje s lelke, azt a törvények is bizonyitják. Igy az 1542-ki gyülésen az alispán bizatott meg az elfoglalt birtokok (rétek és földek) visszaadásával.[2]) Ez azonban, mint láttuk, több törvény által a főispán is bizatott;[3]) a kárt tevő katonát, ha elfogták, ő büntethette[4]) s hozzá kellett küldeniök a megyei birtokosoknak azon lovasokat, kiket a törvény szerint tartaniok kellett, hogy felettük szemlét tartson.[5]) Még nevezetesebb volt amaz ugyanekkor hozott törvény, mely szerint az alispán a megyei hadak kapitánya s csak ha ő erre alkalmatlan, választassék helyette más,[6]) ő szabja ki, mennyi élelmet kell a hadjáratba egy-egy községnek szolgáltatni;[7]) sőt az 1550-iki törvény az adószedéssel is őt bizta meg; de neki kellett a hiányról is számolnia.[8]) Ezt is megujitották.[9]) Az 1555-iki törvény mutatja a hatalomkör szélesbedését, kimondatván, hogy az alispán a csapatait ki nem állitó urat és nemest elfoghatja.[10]) Ő bizatott meg a száraz vámok eltörlésével[11]) és az élelem árának szabályozásával.[12]) Utoljára a főispánnak csak annyi befolyása volt a megyében, hogy a királyt személyesitette és a tisztujitásokat vezette; de a megye kormányzása az alispán kezébe ment által. A szolgabirókat illetőleg, kik nem voltak egyebek, mint az alispánnak törvényszéki ülnökei, a legérdekesebb, hogy a járások száma szerint mindig négyen voltak s a megyék annyira ragaszkodtak a járásoknak e számához, hogy ha történetesen négy szolgabiró nem győzte a teendőket, inkább két megyét csináltak egyből, semhogy a járások számát szaporitották volna.[13]) Ekkor már minden megyének van jegyzője is, kik szintén fontos részekké lettek; mert már 1550-ben kimondatik, hogy a gyülés nevében kiadott okleveleket ők is aláirják az alispán és szolgabiró mellett.[14]) A megyegyüléseknek ebben a korban kifejlett nagy fontosságából következett, hogy azok sérthetetlennek s mintegy szentnek tekintettek, elannyira, hogy az ellenük elkövetett bármely tiszteletlenség, mint sértés, rögtön közkeresetet (actio) és büntetést vont maga után. Ekkor ugyan tiszti ügyészek még nem voltak, hanem ezek tisztét — a gyülések méltósága és a rend fölött való őrkö-

[2]) 1559: 54.
[3]) „Notit. Hist Com. Zemplen“ p. 89. és 106. Szirmay: Fessler id. h. 79. l.
[4]) 1542: (pozsonyi) 4. t. cz.
[5]) Igy a megyéktől elszakitott birtokokat neki kellett visszafoglalni. 1542: port. 36.
[6]) 1545: 15. [7]) 1545: 20. [8]) 1545: 29. [9]) 1550: 22, 23. [10]) 1554: 20. [11]) 1555: 4. [12]) 1556: 36. [13]) 1557: 7.
[14]) Bottka Tiv.: „Budapesti Sz.“ 1865. III. tüzet.

dést — az ispánok teljesiték, de csak névleg; ha tettleges föllépésre vagy közvádra van szükség, ebben vagy a jegyző vagy valamely ügyvéd állott helyet.[1])

A szab. kir. városok autonomiája ez időben nagy csapást szenvedett, sőt majdnem megsemmisittetett, habár nem a török hóditások, hanem inkább a nemességnek tulsulyra emelkedése folytán.[2])

Törvénykezés.

A rendes törvényszékeket illetőleg említhetjük az uri hatóságot, hol a jobbágyok peres ügyeire nézve az illető földesur elnöklete alatt itéltek. Ez semmi változást sem szenvedett azon időben s róla csakis egy törvény szól, mely az ily uri székeken történő visszaélések ellen van irányulva. A törvény állitása szerint a földesurak jobbágyaik költözését akkép gátolták meg, hogy nekik tetsző személyek által a jobbágyokat valótlan büntettért elitéltették[6]) s most ez ellen óvják a jobbágyot.

Az egyházak, valamint az egész középkoron át, úgy még most is, nevezetes befolyással voltak a törvénykezésre; igy a káptalanok, mint „hiteles helyek“ (lora credibila v. authentica) szerepeltek, azaz hiteles pecséttel és országos levéltárral birtak. Ilyenek voltak a székes káptalanok mindnyájan, de rajtuk kivül sok más hiteles hely is létezett,[2]) melyeknek feladata volt hiteles okmányoknak eredetben vagy másolatban való megőrzése, e mellett a törvénykezésben igen nagy szerepük és befolyásuk volt, sőt nélkülözhetlenek voltak; hiteles tanu vallatásokat tettek, esküt vettek, birtokba bevezetésnél mintegy assistensek voltak. Historiailag is fontosak, mert okleveleink nagy része ily káptalanokból került ki. Most törvénynyé emelték, hogy a hiteles helyek eljárhassanak, legalább 5 oly taggal kell birniok, kik a hazai törvényes nyelvben jártasak s jogban.[2])

---

[1]) Bottka Tiv. id. m.

[2]) Wenzel: „Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelme a nagybecsei Dóczyakkal 1494—1515 és Magyarország városai és város jogai“ (akad. ért.)

[1]) 1550: 39.

[2]) S erre Szvorényi Mihály: „Jus. publ. a part. recles. Hung.“ Veszprém. 1803. 2 k., s főleg Pozsonyi Györgynek „Az egyh. törvénykezés Magyarországon 1841. cz. munkáját.

[3]) Wenczel: „A magyar és erdélyi magánjog rendszere.“ I. k. 183. §.

Az egyházi törvényszék, mely a papok felett, valamint az egyházi nemesség ügyeiben és a nemességnek házassági, nőhozományi, leánynegyedi és végrendeleti pereiben itélt, egyszersmind belevonta biráskodása körébe mindazt, mi a lelkiismeret dolgát csak távolról is érintette. E törvényhatóság a megyei törvényszékekhez hasonló szerkezettel birt (egyházi nemesek törvényszéke[1]). Birák voltak mindenek előtt az érsekek és megyés püspökök, s mellettük káptalanbeli vagy más egyházi férfiak, mint ülnökök.

Továbbá működtek a megyei törvényszékek (sedriák) melyek az alispánokból, a szolgabirákból és az 1527-iki országgyülés által ujra életbe léptetett esküdt nemesekből állottak. E törvényszék, melynek üléseit a megye székhelyén tartották, mint a törvény is kimondja,[2]) a jobbágyköltözési ügyekben már fellebbezési helyül szolgált, melyről a központi törvényszékekhez volt fellebbezés.[3])

A központi törvényszék körülbelöl ugyanaz volt, a mi napjainkban. Volt egy nádori törvényszék s egy királyi tábla. Az előbbi, vagyis a nádori törvényszék volt a felső foku, melyet azonban még nem neveztek 7 személyesnek; az utóbbi volt az alsófoku országos törvényszék. 1542-ben az országyülés kimondta, hogy az utóbbiban 12 törvénytudó ülnök közül, kik közt 4 főpapnak s 4 főurnak is kell lenni, 6 legyen az alsó törvényszéknél s 6 a felsőnél; de úgy a felsőnél mint az alsónál a tagok fele mindig jelen legyen.[4]) Az utóbbira különös sulyt fektettek, mert az 1559-iki országgyülésen kivánták, hogy legalább egy vagy két főpap s főur jelenjék meg; ha pedig ez nem volna lehetséges, mások által helyettesitessenek.

Azonban e törvényszékek nem voltak állandók s üléseik sem folytonosak, hanem évenként 2—4-szer 40 negyven napig tartottak s mivel ünnepek után 8-ad napra kezdődtek meg, oktáváknak neveztettek. De míg ezen oktávák a mohácsi vész előtt közel állottak ahhoz, hogy rendes törvényszékekké alakuljanak, a mohácsi vész után mind távolább estek ettől. Mert háború esetén, — a mi pedig gyakori volt — a résztvevő birák és felek nem gyűlhettek össze, vagy járványok, téli idők, aratás, szüret, birák halála gátolta, úgy hogy a rendetlenség semmiben sem volt nagyobb, mint ebben.[5]) Kitűnik ez törvénykönyvünkből

---

[1]) Korbuly: közjog, II k. 105. l.
[2]) 1543: 47.
[3]) 1547: 31.
[4]) 1542: (pozs.) 29. 1. cz.
[5]) Salamon: Kisebb dolg. 249. l.

is, melyek a birákat arra sarkalják, hogy a perek átvizsgálásával szakadatlanul foglalkozzanak.[1])

Az oktávák a török hóditás előtt Budán tartattak, most pedig Pozsonyban, rendesen Szt.-György s Szt.-Mihály nap oktáváján, mert az előbbi időt illetőleg a mezei munka szünetel s a hadjárat sem kezdődik, Szt. Mihálykor pedig a hadjárat s munka is be van fejezve. Azonban ez sem maradt változatlanul; igy 1543-ben vizkereszt nyolczadára tüzték ki az oktávákat,[2]) 1543-ban pedig Szt. Mihály helyett Szt. Márton nyolczadára,[3] 1546-ban. Reminiscere vasárnapra[3]) és Szt. Lukácsnap nyolczadára, ezenkivül még Szt. Jakabnap[4]) és Invocavit[5]) vasárnap volt oktávák tartására kitüzve. Változás történt magára a helyre nézve is, de csak annyiban, hogy belátták, hogy egy törvényszék még akkor sem volna elég, ha állandó volna a törvényszék, mert nem csak hogy a per volt sok, hanem a török hóditás is gátolta az egyesnek az ország egyik feléből a másikba vándorlását, ezért ment határozatba, hogy a felső megyék részére is küldessenek itélő mesterek s birák.[6]) A felső megyék részére 1546-ben Kassát,[7]) 1548-ban Pozsonyt jelöltek ki székhelyekül, ugy hogy Vizkereszt s Jakab apostolkor a nyugoti, Szt. Lukács és Szt. Györgykor a felső megyék részére Kassát tüzték ki[8]) s ezt két izben is megujitották;[9]) majd Löcse[10]) s végül Eperjes[11]) lett kitüzve. A viszonyoknál fogva csak ritkán gyültek össze; az országnak ugyan nem sokba kerültek, mert a biróság ingyenes volt; de nagy teher volt azokon, a kik hivataluknál fogva tartoznak benne részt venni.

A rendes törvényszékeken kivül még egy forumot látunk, s ez az országgyülés, mely az Árpádok alatt, úgy látszik, a törvényszéket is maga képezte s most ismét elővészik e régi szokást, midőn 1542-ben Keglevics, 1545-ben Podmaniczky, 1556-ban Bebek ügye fordul elő.

A városi szabadságnak egyik jogositványa volt az, hogy a város a törvénykezést a maga kebelében gyakorolja, mitől a fellebezés a tárnokmesterhez történt, vagy pedig ő felsége személyéhez (portonalis praesentia regia.) De a tárnoki jog (jus tavernicale) ez időben nevezetes átalakulást szenvedett, a mennyiben főbb városaink, mint Pozsony, Soprony, Nagy-Szombat látván,

[1]) 1542: 16, 1542: (pozs.) 31., 1543: 32., 1553: 20.

[2]) 1542: (pozs.) 31. [3]) 1543: 45. [4]) 1545: 35. [5]) 1548: 19. [6]) 1543: 33. [7]) 1546: 33. [8]) 1548: 19. [9]) 1552: 44. [10]) 1554: 16.) 1558: 8.

[11]) 1542: 18., 1543: 32., 1545: 35, 1546: 35., 60., 1548: 19., 1550: 37., 1563: 25, 29 stb.

hogy tárnoki szék az akkor beállt nagy zavarok s fentebb is említett okok miatt nem tartható, maguk közt kölcsönös fellebbezést állapitottak meg, a mit Ferdinánd nemcsak helyeselt és megerősitett, hanem a tárnoki törvényhatóságot is a három városnak e forumára ruházta.[1]) A törvénykezést illetőleg fontos a törvénykönyv kérdése is, mert törvénykezésünk rendszere megkövülését valamint a megyei institutiók megkövülését is, nem népünk szivós jelleme magyarázza, hanem egy nagy codificatió, a Verbőczy-féle hármas könyv. Ennek nagy becsére eddig nem forditottak kellő figyelmet, jóllehet csakis ez volt a gát, mely a területi szakodozottságát gátolta, s mely nélkül a megyeiség monstruositássá, szélsőséggé fejlett volna.[2]) E törvénykönyv Magyaroszágon 300 évig fő és rendes codex volt s ha más nem bizonyitaná is II. Ulászló s Lajos uralkodásából, ez maga igazolná, hogy alattuk történt a magyar alkotmány s törvény állandósitása, mintha a nemzet már akkor érezte volna, hogy rosz idők következnek be, gondoskodott ily összetartó kaposról, mely biztositá az alkotmány fennmaradását a formákkal együtt. E nélkül az ország több fele szakadásával annyiféle törvény lett volna, a hány vidék, mert minden megyének voltak statutumai, törvényes szokásai, melyek később formát véve törvénynyé váltak volna s egy rész könynyen elidegenedett volna; áll ez különösen Erdélyre nézve, s hogy ez végkép el nem nem idegenedett abban rendkivüli érdeme van Verbőczy törvénykönyvének. E hármas könyvnek a törvényszékek eljárására vonatkozó része nagyon hiányos volt s a perek elnyujtására szolgáltatott alkalmat a melyen segitendők az egésznek átdolgozása végett törvénytudósokat küldtek ki;[3]) a munkálatot siették,[4]) s már az idő is ki volt tűzve a felülvizsgálatra.[5]) De az egész működés dugába dőlt mert Verböczy munkája már ekkor is oly tekintély volt melyet egy annál sokkal jobb dolgozat is alig szorithatott volna ki, s melynek tekintélye még nagyobbá lett most, midőn a reformatorok e javaslata a „Jus Quadripartitum“ mely a hármas könyvnek hiányát akarta helyrehozni, törvénynyé vált.[6]) E törvény rendet akarván csinálni a perekben, az előbbinél még nagyobb zavart okozott, ugy, hogy annak visszavételével kellett a bajon segiteni.

---

[1]) Wenzel: „Magyorság városai és városjogai.“ 51. l.
[2]) Salamon: Kisebb dolog 218. l.
[3]) 1548: 21.
[4]) 1550: 10.
[5]) 1550: 11., 1553: 15.
[6]) 1550: 51.

Hadügy.

A hadi szervezet igen fontos része ma is az állam-szervezetnek, de különösen az volt a középkorban, s igy e korszakban is, a mikor az egész állam-szervezet általában katonai volt, s az ország állandóan fegyverben állott. E mellett a hadi dolgok döntő befolyást gyakorolnak a politikára is; igy egy uj harczi modor feltalálása és alkalmazása, nemcsak egyedül azért volt fontos, hogy ezáltal talán győzött a nemzet, hanem mivel befolyással birt az ország politikájára. E mellett összeköttetésben van más dolgokkal is. Igy, ha tudom, hogy egy ország e korszakban képes volt 15—20.000 főnyi rendes sereget tartani, abból bizvást következtethetem azt, hogy az ily ország igen rendezett financiális viszonyokkal birt, mivel ily rendes sereg tartása hallatlan nehézségekbe került ez időben. Kerékgyártó szerint is a hadügy ismeretéből magából következtetést vonhatunk a műveltségi állapotokra.[2])

Egy osztálya az egész nemzetnek állandó katona volt, mely bármikor tartozott a király parancsára fegyveresen megjelenni, melynek fejébe nem zsoldot, hanem birtokot kapott; ez volt a nemesi, a fegyverviselő osztály. Minden középkori államban volt egy másik osztály is, parasztság, a köznép, melynek feladata volt a nemesek földjét mivelni, a nemességnek kenyeret adni; ez a jobbágyság, hozzá volt kötve az illető birtokhoz. Ez a feudalis természetü had-szervezet Európában; ilyen volt ez Magyarországon is. Sokan azt állitják, hogy Magyarországon nem volt feudalismus, pedig határozottan volt. Nálunk is meg volt az, a mi a németeknél, hol a császár kiválólag hadi szolgálatok fejében nagy birtokot, egész herczegséget adományozott. Ezen herczegségnek voltak al-feudalisai; ezeknek ismét. Nálunk is megtörtént, hogy egy főnemes a neki fegyveres szolgálatot tevő kisebb nemeseknek, nem győzvén őket zsolddal fizetni, birtokot adott.

De még inkább bizonyítja a feudalismust az, hogy mindenki a maga birtoka arányában tartozott fegyvereseket kiállítani. A legfőbb birtokosok 1000 lovast, a kisebb főurak 500, 400, 200, 100, 50-et állítottak ki. Épen ebben különbözik a hűbéri alapon nyugvó hazai sereg a külfölditől, hogy a kiállítandó csapat létszáma pontosan meg lévén szabva, a csatatéren meg volt taktikai egyenlősége. Ezen főurakat banderialistáknak, csapataikat banderiumoknak nevezték. Ezek többfélék voltak; a nemesieken kívül királyi és hivatali vagy tiszti banderiumok. A

[1]) Kerékgyártó: „A miveltség fejlődése Magyarországban.“ Budapest, 1880. 45 l.

királyi banderiumokat a király, mint birtokos, állította ki; ez többnyire 2000 lovasból állott, de 20,000-et is állíthatott s a nemzet csak örvendett volna rajta. Nem kellett arra engedelmet kérni, hanem ha sok birtoka vagy pénze volt a királynak, anynyit állíthatott, a mennyi neki tetszett. Mint például Mátyás, kinek sokkal több birtoka lévén, mint bármely elődjének, egész állandó hadsereget tartott. Voltak még tiszti banderiumok, melyeknek fenntartására a király főtisztviselőinek fizetést, költséget adott, melylyel azonban gyakran adósai maradtak a főuraknak, kiket most azzal vádolnak, hogy számtalanszor pénzt koldultak a királytól, ez téves állítás, mert csak azon pénzért könyörögtek, a melyet joguk lett volna követelni Ezen banderiumokból állott az ország azelőtti haderejének egész zöme; ezek voltak az állandó hadak s egész Európából ilyen hadszervezetből emelkedik ki a rendes katonaság, mely nálunk oly szép fejlődésnek indult Mátyás alatt. Hogy ez azután nem folytatódott, annak oka a viszonyokban rejlik. Igy Mátyás alatt aránylag békében volt az ország s viselt háborui is nem a kényszerűség, hanem személyes ambitiójának szüleményei voltak és mivel a fő-, sőt a köznemesek is belátták, hogy az állandó hadsereg, melyben akkor is sok idegen ember volt, egyértelmű a rendi szabadság halálával. S hogy a királyi hatalom a nemzet rovására nálunk ki nem fejlődött, annak köszönhető, hogy Mátyás halálával megszünt az állandó hadsereg.

Akkor, ha a banderiumok elégtelenek bizonyultak be, felszólíttatott a nemesség, hogy birtoka arányában küldje fegyvereseit a megye zászlója alá. Ez volt a megyei katonaság.

E hadi szervezetet a török hódítás majdnem egészen átalakította. Már a mohácsi vész előtt a király jövedelmei kiapadván, úgy a királyi banderiumok, mint a tiszti banderiumok leapadtak, most a török hódítás egészen tönkre tette a banderiumokat, az ország valóságos főhadi erejét, mely a külföldre is követni tartozott a királyát s így a támadásra is alkalmas volt.

Erdély külön válván, a legnagyobbakat, melyek kebeléből kerültek ki, magával ragadta (vajda, erdélyi püspök, székely, szász contingensek); a temesi gróf banderiuma is elesett, valamint többi főuri banderium; míg másoknak birtokaik nagy része török kézbe jutott, ezért felét sem állíthatták ki a régi contingensnek, — úgy, hogy 1541 után nevük is alig jön elő, csakis akkor, midőn arról van szó, hogy II. Lajos özvegye Magyarországon bírt jószágai után banderiumot állítson ki[1]) meg a hor-

[1]) 1543: 8., 1545: 16.

vátországi bán banderiumának említésekor. Azonban nemcsak azért szűnt meg a banderialis rendszer, mert a banderiumot állítóknak birtokai elfoglaltattak, hanem még azért is, mert a viszonyok miatt a lakók várakba vonultak,[1]) s egyik várba sok, másikba kevés volt egy banderium, előtérbe lépett tehát a közfelkelés, mely csak akkor volt kötelező a kiállásra, midőn az ellenség bent volt az országban. A főpapi banderiumokról megjegyezhetni. hogy lényegükre nézve inkább megmaradhattak volna, de külsőleg elváltoztak, mert a mohácsi vésznél a magyar papság utolsó hősei elesvén, a papok birtoka nagy részben világiak hatalmába került, nemcsak azért, mert azt az ellenkirályok legalkalmasabb kecsegtetőül használták; hanem azért is, mert az 1521-ki törvény nevezetes módosítást mondott ki, azt, t. i. „hogy ő felsége adja, át s oszsza az egyházi javadalmakat érdemes (világi) férfiaknak, s nemeseknek, kik bandériumokat tartsanak s ezeket a végvárakba helyezzék.“ [2]) Ez a törvény szolgáltatott módot a királyoknak arra, hogy ezen birtokokat csalétekül használják,

Nevezetes az a körülmény is, hogy az egész ország védelmi ereje helyhez kötött lőn. E helyhezkötöttséget a török betelepedés okozta, mely igen sajátságos, a mennyiben nem állott egyébből, mint várak és fallal körülvett helyek megszállásából; ezekben állandóan benntáborozott, s így arra kényszeríté a magyar fegyvereseket, hogy szintén állandóan a határszéli várakban s az ezeknek mintegy előőrseiül szolgáló kisebb erődökben, az úgynevezett palánkokban táborozzanak. E palánkok, melyek hazánkban nagy számmal voltak, egy kisebb erődnem: „egy mély árok, azon belől erős kettős boronafal, melynek közét földdel töltötték meg.“ [3]) Az ily erődök némelyike sarkain bástyával volt ellátva s néha oly kiterjedést vett, hogy egész nagy fontosságu várá lett. Egy-egy ily palánkban 30—100 fegyveres is tartózkodott, kik béke idején a gyakori rablótámadások ellen nagy szolgálatot tettek.

Az erőnek helyhez kötöttségével módosult a hadfogyasztáshoz szükséges pénz, és élelmezés ügye is A jobbágyság a várba szolgáltatta a pénz, s a terményadót; a napszámok nagy részét is a vár fenntartására fordították, s a várba ingyen dolgoztatták a jobbágyokat. Ezen ingyen munkával annyira visszaéltek, hogy erre a törvényhozás figyelmét is rávonták, minélfogva több ízben

[1]) Salamon: „Első Zrinyiek“ 251. l.
[2]) 1521: 34. Salamon: „Magyarország a tör. hód kor.“ 123. l.
[3]) Salamon: Magyarorsz. a tör. hód. kor“ 130.

el is tiltották; de a várak tisztjei mindennek daczára csakugy hajtották a várakhoz a jobbágyokat, mint előbb. Végre annyit mégis elértek, hogy a rendek az ügyet szabályozták, s minden országgyülésen meghatározták, hogy melyik megye melyik várhoz adjon ingyen munkát. A szabályozás vitte a főszerepet abban is, hogy a jobbágy munkájáért napi bért határoztak, még pedig annyit, a mennyit Bécsben fizettek napszámul;[1]) 1556-ben minden 100 jobbágy után négy lovas kocsi három nap szolgál napszám mellett;[2]) 1557-ben hat nap díj nélkül;[3]) 1559-ben kijelölik, hogy mely megye hova tartozik ingyen munkát szolgáltatni.[4]) E szolgálatnál a dolog természetéből folyólag azon elv maradt érvényben, hogy a várakba legközelebb eső megyék szolgálat is helyhezkötötté vált, mint szintén a várjövedelem is, melyre nézve a török példát kezdték utánozni, hogy t. i. a végbeli katonák zsold helyett egyes faluk jövedelmét kapták, vagy pedig maguk közt felosztották. Hogy ez valóban a török szokásnak utánzása volt, az is mutatja, hogy az elnevezést is („timár") megtartották.[5])

A haza védelmére legtöbbet az ország lakossága áldozott, habár a főkormányra is mind több teher jutott.

A királyi hadsereg ekkor a jó részben elszegényedett, vagy földönfutóvá lett nemességnek szine javából állott; mert a török birtokról elmenekült nemesek ezután is kötelezve voltak a közfelkeléskor való szolgálatra. Ezért a nemességnek ezen része óhajtott is Ferdinánd seregébe jutni mi végre törvényt is alkottak, mely szerint gondoskodjék arról a király, hogy magyarok is toboroztassanak hadaiba s ezek a végvárakba helyeztessenek.[6])

De nemcsak köz, hanem főnemesek is voltak a király zsoldjában, csakhogy 100 lovasnál többet nem igen tarthattak; egyrészt, hogy a zsold elmaradása esetén (a mi pedig gyakori volt) saját birtokaikon eltarthassák, másrészt hogy lázadókká válván, könnyen megfenyithetők legyenek.[7])

Az ország főereje, mint látni, a nemesség kezében volt.[8]) Ez időben a nemesi közfelkelés állandóvá lett, mivel az ellenség mindig benn volt az országban. De a nemesek törvényileg is

---

1) 1553: 5.
2) 1556: 4.
3) 1557: 6.
4) 1559: 18. Ez azonban csak megújitá az 1557-kit, melyben a (5—19) megyék lovas szolgáltatási sorrendje meg volt állapitva.
5) 1553: 3.
6) 1547: 6.
7) Salamon: Tör. hód. 138. l. Ezt mondja különben maga a törvény 1556: 22.
8) Salamon: Tör. hód. 139.

kötelezték magukat állandó seregtartásra; 100 jobbágy után 2—3 lovast (némely helyen gyalogot) kellett folyton készen tartaniok. 1547-ben pedig 2 lovast és 3 gyalogot.[1]) Ezen állandó csapatokban, melyek a megyei hatóság alá voltak rendelve, nevezetes erő rejlett, s ilyennek akarta látni Verancsics az országnak valamennyi katonáját[2]) mert a nemesi fölkelések tettleg nem igen történtek meg, noha minden a török részéről intézett nagyobb támadásra, sőt hatalmaskodók ellen is meg kellett volna történiök.[3]) Különben is a dolog természete szerint az ily fölkelések részlegesekké lettek, mivel a sokszor hirtelen előállott szükség csakis ilyet engedett meg. S ezen particularismust a kormány maga is elismerte s kifejezést is adott neki az által, hogy az országot katonailag több főkapitány alá rendelte, kik tölött egy fővezér (generalis capitaneus) volt főparancsnokául ugy az idegen, mint a megyei hadaknak. Azt, hogy a király mellett történhetik csak nemesi fölkelés, gyakorlatilag ugysem lehetett érvényesiteni.

E korban a hadszervezetet illetőleg fő jellemvonás az, „hogy a nemesi osztályban pontosult össze: az oligarchák s mágnások is mindinkább beleolvadnak a nemesség általános kategoriájába. A főur s nemes egy szabály alá esik kötelezettségben s közösen határoznak közös érdekeikben; másrészt helyhez kötött a védelmi erő, ritka eset lévén, hogy a felföldi végbeliek s hadak a Dunántuliakkal közös sereget alkossanak.“ Végül a haderőnek nemzeti s alkotmányos volta biztositékául szolgált az alkotmánynak s nemzeti önállóságnak. Először az egyes főurak, aztán a szomszédos nemesség közösen, azaz maguk a megyék gondoskodtak magukról égető szükség esetén.

Hogy Magyarországon ennél jobb védő erő nem lehetett, az kétségtelen. A particularis expeditiók pótlása oly roppant hadsereget követelt volna, melylyel a törököt végkép ki lehetett volna üzni; de arról az ekkori kevés számu állandó seregnél szó sem lehetett, annál kevésbé, mert ekkor lépett életbe azon, a szabad hadmüködést gátoló s később is oly sok bajnak előidőzéjévé vált szervezet, az oly hiressé vált Hofkriegsrath, mely a népnek, területnek, ellenség erejének ismerete nélkül Bécsből és Prágából vezette a magyarországi hadjáratokat, helyesebben mondva gátolta ezeknek gyorsan és határozottan való lefolyását, épen úgy mint a későbbi haditanácsok. Erről már azon korban is elité-

[1]) 1543: 11., 1546: 19. 22., 1555: 4, 6., 1556: 19, 20., 1563: 18.
[2]) Verancsics levele Nádasdihoz 1550. okt. 14. Monumenta X. 125.
[3]) 1547: 17.

lőleg szól szól Forgách Ferencz, s főleg a jeles Verancsics, Nádasdihoz intézett levelében,[1]) melyben azt mondja, hogy ugy jár Magyarország, mint Saguntum, mely azalatt, mig Romában tanácskoztak, elfoglaltatott.

Egyház.

Az eddig tárgyalt kérdéseknél azt láttuk, hogy alkotmányunk mennyiben állott a török hóditás befolyása alatt. Nézzük most az egyházi állapotokat, melyek iránt egy uj nyomós tényezőnek a reformatiónak hatása lépett föl.

Az országgyűlésnek, mint az alkotmányosság főtényezőjének a reformatió iránt való eljárását vizsgálva ugy találjuk, hogy épen a reformatiót illető törvények bizonyitják azt, hogy fictio az alkotmányosság elhanyatlásáról beszélni Ferdinand alatt; mert ha valamiben, tehát az egyház dolgában kellene azt leginkább észrevennünk, mert Ferdinand, mint jó katholikus, nemcsak elvben buzgott a katholicizmus mellett, hanem tényleg is. Tanuskodnak erről az országgyülési emlékek, melyek szerint majd minden alkalommal fölvette a királyi előterjesztések közé a katholicizmus védelmére s a reformatió elnyomására irányuló pontokat,[2]) melyekre a rendek részint mellőzéssel, részint azzal feleltek, hogy olyan törvényczikkeket hoztak, melyek mindenre inkább voltak alkalmasak, mint vallási viszályok előidézésére.

Csak egy sajnos dolgot kell fölemliteni s ez az, hogy a reformatio a magyar s német nemzetiséget egyházilag is különválasztotta, mert mig amazok kálvinistákká, ezek lutheránusokká lettek. Ez időszakban legelőször az 1548-iki országgyülés hozott egyházi ügyben határozatokat, melyek a későbbieknek alapjául szolgáltak. De mindezen czikkekben, valamint a későbbiekben is, szó sincsen az „eretnekek“ megégetéséről, hanem csak azon óhajról, hogy az „eretnekséget“ meg kell szüntetni. Erre a czélra nem választottak drasztikus eszközöket, habár Ferdinánd trónja ekkor állott legszilárdabban; ez magyarázza meg föllépést is, — hanem azon felfogásból indultak ki, hogy az egyetemes zsinattól függ a vallási zavar megszüntetése[3]) és abból, hogy tudományos férfiak állittassanak az egyházak élére, s ha ezek nem volnának jó szónokok, ilyeneket adjanak melléjük;[4]) hogy pedig tudományos papok képeztessenek, arról a király gondos-

---

1) Monumenta: Script. X. 129. l.
2) Fraknói: A magy. orsz. gy. története 1526-tól. L. ebben a kir. propositiókat.
3) 1548: 13.
4) 1548: 6.

kodjék.[1]) Kevés levén a papság jövedelme a pápa a megerősitésért ne kérjen dijakat.[2]) Meglepő a 12. törvényczik is, mely a reformatio elterjedésének következménye.[3]) Hogy a reformatióban birja okát, e mellett szól az, hogy azelőtt ilynemű törvényt nem hoztak s hogy másutt is a reformatio elterjedésével járt együtt az iskolázás elterjedése, melyről e törvényczikk gondoskodik mely szerint az elpusztult egyházak jövedelmei tudós papok tartására s iskolák állitására forditassanak. Csak az anababtisták és sakramentariusok ellen léptek föl erélyesen s egy t cz. őket számüzetni parancsolja.[4])

Az 1850. évben a szt. Ferencz rend kolostorában megnyilt országgyűlésen az alsó táblán a dunántuli követek inkább katholikus szinezetű határozatot akartak, a többség azonban az uj felekezet önállósága mellett volt s ily értelemben döntött is: de a felső táblán többségben voltak a katholikusok s a végzést nem fogadták el. A később hozott törvények csakis az előbb emlitetteknek ismétlései, s a lőcsei követek jelentéséből kitünik az is, hogy az „eretnekek“ alatt a reformatusokat nem értették.[5]) 1553-ban is, midőn a megyei követek arra hivatkoztak, hogy erre utasitást nem kaptak[6])

Igy volt ez a későbbi országgyüléseken is, mint pl. 1563-ban[7], Általában ha tett is Ferdinand kisérleteket az országgyűlésen a protestánsok ellen erélyes határozatot hozatni; s ha sokan a buzgó katholikusok közül azt hitték is, hogy isten csapása sujtja a nemzetet, a miért eltért apái hitétől: mindazonáltal ez komolyan tárgyalás alá nem került s nem tették olyanokká országgyüléseinket, mint a németek, kiknek gyülései inkább zsinatok voltak. E bajt nemzetünk józan esze s a viszonyok kényszerüsége elháritá. Ez időszak folytán különben a protestantismus politikai kérdésekre lényegesen be nem foly, azért nem is akarok reá bővebben kiterjeszkedni. S még ekkor a reformatusoknál azon külformák egy része is megmaradt, mely a római egyházban divott s az alig észrevehető átmenet egyik felekezetből a másikba pedig azt okozza, hogy vita lehet a fölött, vajjon elpártoltak e végkép a régi egyháztól[8]) A reformatio elterjedésének ellensulyozására 1501. Oláh M. primás behozta a jezsuitákat.

A török hóditás a protestantismus terjedésének nagyon kedvezett,[9]) minthogy a török jobban kedvelé ezt a kevesebb ceremoniával járó vallásfelekezetet a katholicismusnál, másrészt mivel ezek a részek papok nélkül maradtak, minden földesur s igy a püspökök is ott hagyták a török területeket.

[1]) 1548: 6. [2]) 1548: 9. [3]) 1548: 12. [4]) 1548: 11., 1556: 26. [5]) L. a lőcsei követek jelentésében Fraknóinál az országy. Eml. II. 257.: „Unsere Confession ist nicht gedacht.“ [6]) 1553: 7. [7]) 1553: 31. [8]) Salamon: Kisebb dolg. 20. l. [9]) Katona: Hist. Col. Eec. I. 73.

Hódoltság.

Az itt uralkodott viszonyok, tökéletesen elütnek a világtörténetben bárhol előkerült más ilynemü viszonyoktól. A török kiválóan katona-nemzet volt, de sohasem tudott szervezni tartományt; minek hazánkra nézve azon jó oldala volt, hogy nem avatkozott bele, abba hogy mint élnek a lakosok a maguk törvényeikkel és szokásaikkal.[1]) A hódoltsági területeken nem maradt birtokos nemes, legföllebb bocskoros, de ez még a töröknek sem fizetett adót, mit ez sehogy sem birt felfogni, hazájában nem ismervén ily nemességet. A kimenekült nemesek legnagyobb része várkatonává lett, s ezek viszonya jobbágyaikhoz nyujtja a valódi hódoltsági viszonyt. Az ily magyar területen volt földesur a török alatt levő birtokától huzza a jövedelmet, neki adóznak jobbágyai. A török ugyan nem nézte jó szemmel, s erőszaknak tekinté; de bele kellett nyugodnia s elismerte a békeokmányban is. E dolognak kétféle magyarázata van. Egyik a tényleges hatalom, mely szerint a várak huszárai, hajdui, bekalandozták a török alatt levő területeket, szedve az adót, ugy a földesur, mint az ország adóját, melynek azonban csak felét fizették;[2]) s a hajduk e téren tették a leghasznosabb, országgyülés által is elismert szolgálatokat.[3]) De moralis kötelék is közreműködött a dolog előidézésében; mert igaz ugyan, hogy a török csak várakban lakott s e körülmény elősegité a lovasok dolgát, de ha a nép nem kalauzolja, vagy kivált ha a töröknek feljelenti, ez lehetetlenné vált volna. Ép ennek lehetősége mutatja, hogy a magyar jobbágy önkénytes hajlammal volt a magyar kormány s földesur iránt, s ez a patriotismus legszebb példája; és hogy valóban a patriótismusért, mert az adózás csakugyan addig terjedt, a meddig a magyarság. Ily különös viszony az is, hogy megvoltak a török alatt levő területen is a megyék, ugy értve, hogy a török területen levő megyék gyülést tartottak magyar területen, mi annál inkább lehetséges volt, mert a megye nem volt egyébb főurak s nemesek testületénél, ugy hogy ha csak 20 nemesember gyült is össze, kimondhatták, hogy mi a megye vagyunk, összejöttünk s ezt meg ezt határoztuk; igy választottak alispánt, szolgabirót és egy pennás embert jegyzőül; kivetették az adót és — mi a megyék éltető ereje volt, biráskodtak; azonban még csodálatosabb, hogy a török területen levő nép is elfogadta a megyei törvényszék itéletét s a megye büntetést is szabott azokra, kik a török kadi (biró) elé vitték ügyeiket. A joghoz ragaszkodást mutatja az is, hogy jegyzőkönyvekben fenntartják az illető urak, jogaikat birto-

---

[1]) 1548 : 25., 1555 : 7. [2]) 1563 : 23.
[3]) E szakaszra csakis Salamon F. munkáira utalhatok.

kaikhoz. De megmaradt magukban a török alatt volt városokban falukban is a magyar községi élet és hatóság.

Mi a török igazságszolgáltatást illeti, az a belkormányzatnak bünügyekben való engedékenységét tanusitja, noha meg volt szabva, hogy mit szabad tenni és mi van tiltva, de az nem, hogy megnem tartás esetén mi vár az illetőre.

Maga a szultán nem vette kezébe az egész büntetési s kegyelmezési hatalmat s igy a souverenitás egyik legfőbb jogáról mondott le. Elhanyagolta továbbá az uralkodók egyik fő kötelességét is idegen hatalom fegyverei s rablók erőszakoskodásai szemben; nem védte meg a lakókat a zsarolások ellen sem. A török ugyanis nem telepedett le falvakba, hanem csakis fallal körülvett helyekre s igy tulajdonkép nem is települt meg, hanem csak megszállá az országot, a falvakat pedig, mint egész Európai törökországban, kiosztá a török lovasok közt, kik nem adták magukat földmivelésre, hanem egy általános összegü adót vetettek arra s e mellé a maguk részére természetieket. Eleinte e módszernek nem volt pusztitó hatása, mivel kis összegeket vetettek ki; de annál inkább lett, midőn felemelték s nem tekintve jó vagy rosz termésre, behajták, s különösen utóbbi esetben, ha a falu nem birt fizetni a lakosság bucsut vett a kapufélfától s ment kevésbbé szorongatott helységekbe, és pedig azokba, melyek a szultáni kincstár alatt lévén, kedvezőbb helyzettel birtak. Befolyt a rablógazdálkodásra az is, hogy a török hűbéres (spahi) nem örökösen birta a falut, az nem fiára szállott, s ezért azt tartá, hogy a „a ki utolsónak marad, az tegye be az ajtót“; nem is volt érdekében azt kimélni, ugy hogy a lakók megszöktek és igy támadtak, — persze már ez időszakon tul, — az alföldi nagy puszták. Volt azonban ennek más következménye is; mert másrészt a spahinak érdekében állt ujabb s ujabb falvak behódoltatása s ráijesztéssel ez könnyen is ment, mivel tudták, hogy ellenesetben csakugyan feldulja, mit ő bizony nem igen vett lelkiismeretére, mert ez volt az egyik legjobb mód az ellenséges várakat megadásra birni, elpusztitva élelmet szolgáltató falvait; a folytonos behódoltatás meg természetesen azt idézte elő, hogy lehetetlenné vált a határok megállapitása. A legnagyobb csapás az emberekben tett kár volt, hogy t. i. a török, midőn betört a magyar területre, a lakosokat rabszolgákul vitte.